

اسوه‌های قرآنی و شیوه‌های تربیتی و تبلیغی آنان

دکتر مصطفی عباسی مقدم *

از آنجا که یکی از شیوه‌های برجسته تبلیغی قرآن، چهره‌پردازی و معرفی اسوه‌های حسنه‌ای است که مانند چشمه‌های نور، کام عطشناک هدایت‌جویان را سیراب نمایند؛ در تحقیق حاضر، بیش از هر چیز شیوه‌های دعوت و تبلیغ پیامبران و چهره‌های شاخص قرآن بررسی و تلاش شده است تا راهکارهای اساسی تبلیغ قرآنی از یک‌سو و شیوه‌های مقطعی اتخاذ شده از جانب اسوه‌های قرآنی، از سوی دیگر، استخراج و شناسایی شوند.

پژوهش پیشرو، بیشتر حول محور شیوه‌های تبلیغی اسوه‌های قرآنی است، در مطالعه سیره هر اسوه قرآنی به شیوه‌ای برجسته‌تر یا وجهی بارزتر برمی‌خوریم که شایسته توجه و دوراندیشی بیشتری است؛ لذا این وجه بارز و به یک معنا فصل ممیز دعوت هر نبی یا ولی را در آغاز هر میحث به‌عنوان شاخصه آن اسوه ذکر کرده و به تفصیل از آن سخن خواهیم گفت؛ مانند نوع اسوه استقامت در تبلیغ چنانچه شعیب، اسوه اصلاحگری اقتصادی و ذوالقرنین، اسوه زمامداری است. از این‌رو، تنوع اسوه‌های قرآنی و گستردگی شیوه‌های تبلیغی گرفته شده از سیره آنان نیز ثابت می‌شود. درباره کیفیت کاوش و حدود بررسی، سعی نگارنده در این پژوهش بر آن بوده است که با مطالعه گسترده در منابع مورد نظر، نخست شیوه‌های متنوع و متعدد هر اسوه قرآنی را شناسایی و استخراج نماید و در مرحله بعد، به فراخور میزان اطلاعات موجود و در دسترس به تحلیل شیوه‌ها بپردازد؛ این تحلیل بیشتر ناظر به چرایی اتخاذ شیوه‌ها یا عوامل ایجاب‌کننده و عناصر دخیل در هر شیوه بوده است. در مورد برخی شیوه‌ها نیز با توجه به اهمیت یا کثرت نسبی منابع و دیدگاه‌های مربوطه، تطبیق و مقایسه صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: اسوه، الگو، اسوه قرآنی، شیوه تبلیغ، تبلیغ.

قرآن کریم به مثابه کتاب هدایت بشر و کامل‌ترین منشور اخلاقی دعوت و تبلیغ، چنان ذره‌بینی ژرف‌نگر به کاوش در این زندگی‌های سراسر درس و عبرت پرداخته و با اشاره یا تشریح جنبه‌هایی از حیات شخصیت‌های برجسته تاریخ دین و ایمان، نکته‌ها و درس‌های ارزشمندی را به ابنای بشر ارائه داده که کلماتش همچون دُرهای گران‌بهایی برای انسان‌های کمال‌جو و جمال‌طلب است. قرآن با این کاوش ژرف و وسیع، هم به معلمان بشر درس‌هایی کارساز و هم به مربیان رهنمودهایی روشن‌گر ارائه کرده است؛ هم به مصلحان انسانیت، راهکارهای رفع تباهی را ارزانی داشته و هم به مبلغان هدایت گستر، شیوه‌های دعوت و ترویج دین را آموخته است؛ بدین ترتیب، شیوه‌های هدایتی این واپسین کتاب آسمانی و آخرین سند شرایع و حیانی، برای همه متصدیان تعلیم، تربیت و ارشاد، دعوت، اصلاح و تبلیغ به کار می‌آید.

از آنجا که یکی از شیوه‌های برجسته تبلیغی قرآن، چهره‌پردازی و معرفی اسوه‌های حسنه‌ای است که مانند چشمه‌های نور، کام عطشناک هدایت‌جویان را سیراب نمایند؛ در تحقیق حاضر، بیش از هر چیز شیوه‌های دعوت و تبلیغ پیامبران و چهره‌های شاخص قرآن بررسی و تلاش شده است تا راهکارهای اساسی تبلیغ قرآنی از یک‌سو و شیوه‌های مقطعی اتخاذ شده از جانب اسوه‌های قرآنی، از سوی دیگر، استخراج و شناسایی شوند.

به اعتقاد ما، جامعیت بی‌بدیل قرآن و لایتناهی بودن اقیانوس معارف آن و نیز تنوع اسوه‌نمایی‌ها و چهره‌پردازی‌های این نسخه رستگاری، موجب جامعیت شیوه‌های تبلیغی برگرفته از آن نیز است و این بررسی به منزله گام نخست در راه بهره‌گیری وسیع از آیات وحی در عرصه انسان‌سازی، جامعه‌سازی و اصلاح

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه
تربیت تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

نابسامانی‌های فکری، اخلاقی و اجتماعی و دخالت جدی‌تر وحی در شکل‌دهی زندگانی بشر خواهد بود. به عبارت دیگر، با بررسی‌ها و کاوش‌هایی از این دست که برای نخستین بار در عرصه شیوه‌شناسی تبلیغ و تربیت انبیا و اولیا صورت می‌گیرد، امکان بهره‌جویی از محتوای کتاب بلاغ و تبلیغ و دعوت و اخذ رهنمودهای روشن و عملی در جهت ارشاد فرد و جامعه و بسط ارزش‌های دینی و دعوت الی الله میسر می‌شود؛ چراکه منابع اولیه اسلامی (قرآن و سنت و تفاسیر) که مشحون تصویرپردازی‌های بدیع و درخشان از اسوه‌های ناب اسلامی و آماده نورافشانی و هدایت‌افروزی در جهت تعالی آدمی است، ما را پیوسته به شناخت جلوه‌های بینش و منش این چهره‌ها فرامی‌خواند و به تبعیت از آنان تشویق می‌کند.

روش بررسی در این پژوهش

از آنجا که پژوهش پیشرو، بیشتر حول محور شیوه‌های تبلیغی اسوه‌های قرآنی است، در مطالعه سیره هر اسوه قرآنی به شیوه‌ای برجسته‌تر یا وجهی بارزتر برمی‌خوریم که شایسته توجه و دوراندیشی بیشتری است؛ لذا این وجه بارز و به یک معنا فصل‌میز دعوت هر نبی یا ولی را در آغاز هر مبحث به عنوان شاخصه آن اسوه ذکر کرده و به تفصیل از آن سخن خواهیم گفت؛ مانند نوع اسوه استقامت در تبلیغ چنانچه شعیب، اسوه اصلاحگری اقتصادی و ذوالقرنین، اسوه زمامداری است. از این رو، تنوع اسوه‌های قرآنی و گستردگی شیوه‌های تبلیغی گرفته شده از سیره آنان نیز ثابت می‌شود.

در بررسی شیوه‌های دعوت برخی از شخصیت‌های قرآنی مانند حضرت محمد ﷺ، نوح، ابراهیم و یوسف، با چنان تنوعی روبه‌رو می‌شویم که تفکیک دقیق‌تر و جزئی‌تری را ایجاب می‌نماید؛ از این رو در این موارد، شیوه‌های استخراج‌شده را به دو بخش شیوه‌های کلی و استراتژی‌ها و شیوه‌های جزئی و

مقطعی تقسیم نموده‌ایم تا ضمن پرهیز از امتزاج این دو نوع شیوه، روش‌های مشابه دیگری نیز شناسایی شوند. به‌عنوان نمونه، ابتکار عمل در دعوت، یکی از استراتژی‌های دعوت مصطفوی و دربردارنده شیوه‌های ارتباطی و تماس‌های فردی، حضور در میان قبایل، پذیرفتن رسالت‌ها، توجه به ضعفا و جوانان، اعزام مبلغ به شهرها، قبایل و ارسال دعوت‌نامه به پادشاهان است.

یکی از نکات حائز اهمیت در تعیین و استخراج شیوه‌ها در این پژوهش، تقسیم شیوه‌های دعوت به روش‌های مستقیم و غیرمستقیم است؛ بدین معنا که برخی از جنبه‌های ثابت عملکرد و زندگی اسوه‌ها که در گسترش دعوت و اقناع مخاطبان دخیل بوده است نیز به‌عنوان شیوه‌های غیرمستقیم قلمداد می‌شوند، هرچند به ظاهر در زمره روش‌هایی نیستند که با برنامه‌ریزی و قصد قبلی از سوی مبلغ اتخاذ می‌شوند؛ به‌عنوان مثال، استدلال منطقی، شروع دعوت با سؤال، اعزام مبلغ به مناطق دور و نزدیک، یادآوری نعمت‌ها، دعوت به مشترکات و حتی هجرت، در زمره شیوه‌های مستقیم قرار می‌گیرند؛ اما شیوه‌هایی چون آسان‌گیری در مسائل شخصی، خوش‌بینی نسبت به مؤمنان، سپاسگزاری دائم، ساده‌زیستی و مشورت با مؤمنان در ردیف شیوه‌های غیرمستقیم‌اند که گاهی از آنها به‌عنوان صفات انبیا و اولیا یاد می‌شود. البته برخی از این شیوه‌ها را می‌توان به دو اعتبار، مستقیم و غیرمستقیم دانست؛ مانند التزام به محدوده اختیارات و وظایف خود، که گاهی به زبان اعلام می‌شود و گاه در عمل تجلی می‌یابد؛ یا مبارزه با عوام‌فریبی و سنت‌های غلط که گاه در گفتار و گاه به شکل پرهیز از برخی آداب غلط و بی‌اساس جلوه‌گر می‌شود؛ و همچنین به روش‌های برائت از شرک، ترویج فرهنگ اخوت و روش نصیح و خیرخواهی، نشان داده می‌شود.

درباره کیفیت کاوش و حدود بررسی، سعی نگارنده در این پژوهش بر آن بوده است که با مطالعه گسترده در منابع مورد نظر، نخست شیوه‌های متنوع و

متعدد هر اسوه قرآنی را شناسایی و استخراج نماید و در مرحله بعد، به فراخور میزان اطلاعات موجود و در دسترس به تحلیل شیوه‌ها بپردازد؛ این تحلیل بیشتر ناظر به چرایی اتخاذ شیوه‌ها یا عوامل ایجاب‌کننده و عناصر دخیل در هر شیوه بوده است. در مورد برخی شیوه‌ها نیز با توجه به اهمیت یا کثرت نسبی منابع و دیدگاه‌های مربوطه، تطبیق و مقایسه صورت گرفته است.

منابعی که در طول مطالعات این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته عبارت‌اند از:

۱. تفاسیر قرآن، به‌ویژه المیزان، الکشاف، فی ظلال القرآن، مجمع‌البیان، تفسیرنمونه؛
۲. کتب سیره و قصص، به‌ویژه سیره ابن هشام، قصص‌الأنبياء ثعلبی؛
۳. کتب تبلیغی و ده‌ها منبع پراکنده دیگر.

باید گفت که مشکل اصلی تحقیق حاضر، کمبود منابع مستقیم است که علاوه بر نقل حوادث زندگانی و صفات اخلاقی چهره‌های قرآن، بررسی روش‌های ارشادی آنان را باید محل عنایت و دقت خود قرار داد. در پایان این مقدمه، به روند و ترتیب اجمالی مباحث اشاره می‌کنیم؛ پژوهش حاضر حاوی پیش‌گفتار، مقدمه و سه بخش است که در مجموع، سیره تبلیغی حدود چهل شخصیت قرآنی و چند جماعت نمونه را درباره دیدگاه شیوه‌شناسی مورد بررسی قرار می‌دهد. در فصل اول، مباحث مقدماتی و تمهیدی، از قبیل کلیات، مفاهیم و واژه‌ها، معرفی شیوه اسوه‌نمایی و تنوع شیوه‌های تبلیغی قرآن، به تفصیل به رشته تحریر درآمده است. در فصل دوم، طی سه بخش، ضمن معرفی اجمالی هر یک از انبیای قرآن، شیوه‌های تبلیغی هر کدام تبیین می‌شود. بخش اول این فصل، نگاهی کلی به نبوت و انبیا و ویژگی‌های آنان دارد. فصل سوم، طی دو بخش، عهده دار معرفی شخصیت و شیوه‌های تبلیغی دیگر شخصیت‌های قرآنی (غیر پیامبران) است و چنان‌که قبلاً به آن اشاره شد، در فصل‌های دوم و سوم در آغاز بررسی هر اسوه، مهم‌ترین وجه شخصیت و دعوت او نیز طرح و تشریح می‌شود.

هدف‌های علمی تحقیق

هدف‌های علمی و نظری پژوهش حاضر به‌طور اجمالی چنین است:

- الف) اثبات اهمیت شیوه اسوه‌نمایی در دعوت و تبلیغ دینی؛
- ب) ترسیم دقیق شیوه‌های تبلیغی چهره‌های داستان‌های قرآن؛
- ج) معرفی و شناسایی اسوه‌های شناخته‌نشده و گمنام قرآن؛
- د) روشن ساختن زوایای ناشناخته تبلیغ در قرآن؛
- ه) اثبات ماندگاری و تأثیر عمیق شیوه‌های تبلیغ اسوه‌های قرآنی در مقایسه با اثرگذاری مقطعی، ناپایدار و سطحی شیوه‌های تبلیغی امروزی.

هدف‌های کاربردی تحقیق

- در میدان فعالیت‌های تبلیغی در سطوح مختلف جامعه می‌توان، از راهکارهای عملی زیر در نتیجه تحقیق حاضر استفاده نمود:
- الف) راهنمایی جامعه و مؤسسات فرهنگی و تبلیغی اسلامی در چگونگی پرداختن به چهره‌های مطلوب و اسوه‌های نیکو؛
 - ب) تفکیک الگوهای قرآنی در حد امکان به منظور شناسایی و معرفی دقیق‌تر و ترسیم شخصیت‌الگویی قرآن در هر مقوله از مقوله‌های اجتماعی، اخلاقی و غیره؛
 - ج) استفاده از این تحقیق به‌عنوان مقدمه گام‌های بعدی در جهت معرفی اسوه‌های قرآنی از طریق فیلم، داستان، مقاله، رمان و غیره.

تنوع شیوه‌های اسوه‌های قرآنی

یکی از مهم‌ترین ابعاد تنوع و گوناگونی شیوه‌های تبلیغی استخراج شده از قرآن، به روش‌های ارشاد و دعوت الگوهای قرآنی بازمی‌گردد. هر یک از اسوه‌های قرآنی از پیامبران گرفته تا دیگران، به لحاظ آنکه همگی مبلغ مسلمانان و داعی‌الی‌الله هستند، با

توجه به شرایط محیط و مخاطب، روش‌های گوناگون، جذاب و چشمگیری را برگزیده و به‌کار بسته‌اند؛ به‌عنوان نمونه، دقت در چند سطر ذیل از سیره ابن‌هشام می‌تواند گویای تنوع شیوه‌های تبلیغی رسول اکرم ﷺ باشد: «رسول خدا در مراسم حج نزد قبایل عرب می‌رفت و آنها را به‌سوی خدا می‌خواند و رسالتش را ابلاغ می‌نمود و از آنها می‌خواست تا او را تصدیق و حمایت کنند... در منزلگاه برخی قبایل می‌ایستاد و می‌گفت: ای فرزندان فلان، من فرستاده خدا به‌سوی شما هستم که شما را به عبادت خدا و کنار گذاشتن شرک فرمان می‌دهد... آن حضرت از ورود هیچ تازه‌واردی باخبر نمی‌شد، مگر آنکه برای دعوتش می‌شتافت و پیام‌های رسالت را به او عرضه می‌فرمود».

یکی دیگر از نویسندگان در این زمینه چنین اظهارنظر می‌کند: «پیامبر هیچ شیوه و اسلوبی را در بیان دعوت وانگذاشت، بلکه در سخنان، نامه‌ها، تعلیمات، پنجاه، خطبه‌ها و نیز دروس نظامی، روش‌های تشویق، هشدار و بشارت را همراه با آسان‌گیری و به دور از ایجاد نفرت اتخاذ می‌نمود»، بنابراین در این پژوهش، نزدیک به پنجاه شیوه مستقل از منظومه تبلیغی پیامبر ﷺ استخراج و برداشت نموده‌ایم و از سیره دعوت سایر اسوه‌های قرآن در مجموع به حدود ۲۴۰ شیوه دست یافته‌ایم. از این‌رو، دامنه و تعداد شیوه‌های برداشت‌شده الگوهای قرآنی در همین تحقیق، نشان از تنوع بی‌نظیر روش‌های تبلیغ قرآنی دارد. در پایان به این نکته باید توجه داشت که اسلوب‌ها و روش‌های ذکرشده در قرآن، تنها برگزیده‌ها و نمونه‌هایی از مؤثرترین و بهترین شیوه‌های انبیا و اولیاست، چراکه قرآن درصدد روایت کامل روش‌های هدایتی ایشان و حکایت جامع سیره تبلیغی هر یک از اینها نبوده است. به‌عبارت دیگر، همان‌گونه که در نقل قصص، هدف قرآن عبرت‌آموزی است، در نقل و اشاره به شیوه‌های دعوت نیز، هدف آیات قرآن بیان اهمیت تبلیغ دین و آموزش اتخاذ شیوه‌های متنوع و چگونگی برخورد تبلیغی با شرایط گوناگون است که از مطالعه مجموع دعوت‌های قرآنی برمی‌آید.

محمد، اسوه رحمت

پیامبر بزرگوار اسلام ﷺ را نمی‌توان چون شخصیت‌های دیگر، اسوه قرآن در زمینه‌ای خاص معرفی نمود؛ چراکه او جامع همه فضایل اخلاقی و مستجمع کلیه ارزش‌های تبلیغی به‌شمار می‌رود. قرآن بیش از همه انسان‌های برجسته دیگر، آن حضرت را شایسته تأسی دانسته و پیروی بی‌چون‌وچرای او را نه تنها بر مردم یک دوره و یک جامعه، بلکه بر همگان در همه جای جهان واجب کرده است؛ تأکید بر این موضوع بدین دلیل است که اسوه‌های متعددی در قرآن ذکر شده و بر پیروی آنان سفارش شده است، اما هر یک به لحاظ یک یا چند جنبه از شخصیتشان، مورد عنایت قرار گرفته‌اند و اسوه مطلق، تنها وجود مبارک رسول اکرم ﷺ است. درعین حال، از آنجا که نسبت دادن یک صفت بارز و یک جنبه از جوانب متعدد اخلاقی و عملی یک اسوه به ایشان، دلیل بر فقدان جنبه‌ها و صفات دیگر نیست، درباره رسول خدا نیز می‌توان بر یکی از بارزترین جنبه‌های وجودی او که در تبلیغ نیز تأثیر بسزایی داشته، انگشت نهاد. با بررسی صفات و شیوه‌های متنوع پیامبر به نظر می‌رسد این صفت بارز چیزی جز «رحمت» نیست که جلوه ویژه و وجه بارز شخصیت و دعوت اوست، چنان‌که در آیه‌ای، همه وظایف او در رحمت خلاصه شده است: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ». (و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم).

در این کتاب، هر یک از اسوه‌ها معرفی شده و مهم‌ترین ویژگی بارز آنها در سرنوشت بررسی روش‌ها تبیین شده است، از قبیل ابراهیم، اسوه توحید و مبارزه با شرک؛ نوح، اسوه استمرار دعوت؛ شعیب، اسوه اصلاح اقتصادی؛ هود، اسوه صراحت در دعوت، یوسف، اسوه پاک‌دامنی و نیکی؛ ذوالقرنین، اسوه زمامداری؛ ادریس، اسوه درس‌آموزی و ...؛ اما در مرور حاضر، اسوه‌هایی که دارای تعداد قابل توجهی از شیوه‌ها بر اساس بضاعت تحقیقی ما بوده‌اند در قالب جداول زیر عرضه می‌شود.

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه
تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

جداول تفکیک روش‌های تبلیغی تعدادی از برجسته‌ترین اسوه‌های قرآنی به همراه تحلیل عناصر آنها

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجهه)	هدف	آیه
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ پیامبر اکرم ﷺ							
۱	اعلام اعتقادات قلبی به مشرکان	مکه و مدینه	قول	زبان، استدلال	شروع دعوت	آگاه‌اندین مردم	آ.ج.
۲	سازش‌ناپذیر و عدم نرمش	بیشتر، مکه	عمل قول	زبان، قاطعیت در کلام	طمع‌مشرکان در بازداشتن رسول	-	ق.ج.
۳	برائت و بیزاری از شرک	بیشتر، مکه	عمل قول	بیان قاطع، ترک وطن، بت‌شکنی	وجود مظاهر شرک در جامعه	-	آ.ج.
۴	استدلال منطقی و فطری	مکه و مدینه	قول	برهان، عاطفه	فطرت و عقل سلیم انسان‌ها	اقناع مخاطبان	آ.ج.
۵	بررسی بی‌طرفانه موضوع	بیشتر، مکه	قول	استدلال، مشترکات عقیدتی	تهمت‌های مشرکان	-	آ.ج.
۶	تردیدافکنی	بیشتر، مکه	قول	سؤال	ضعف عقاید مخاطبان	تضعیف عقاید شرک	آ.ج.
۷	تلاوت و تبیین قرآن	همه جا	قول	آیات قرآن، تفسیر	-	اشاعه وحی و پیام الهی	آ.ج.
۸	دعوت به مشترکات	مکه و مدینه	قول	عقاید مشترک	-	نزدیک کردن مخاطبان به اسلام	ق.ج.
۹	ابتکار عمل در دعوت	همه‌جا	عمل قول	همه وسایل	-	استفاده از هر فرصت برای	ق.ج.
۱۰	ارتباط‌ها و تماس‌های فردی	بیشتر، مکه	عمل	دوستی، محبت، معاشرت	-	جذب مؤمنان جدید	ق.ج.
۱۱	حضور در میان قبایل	مکه و مدینه	عمل قول	-	نظام قبیله‌ای در حجاز	ترویج اصل مسلمانی	آ.ج.

ردیف	شیوه ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه ها (عوامل موجب)	هدف	توضیحات
۱۲	پذیرفتن رسالت ها	مکه، مدینه و منی	عمل قول	ضیافت، هدیه	-	تبلیغ عقیده و اخلاق اسلامی	۱۰
۱۳	توجه به ضعفا و نوجوانان	مکه و مدینه	عمل	احترام، اعطای مسئولیت	فاصله طبقاتی موجود و استعداد این گروه	نتیجه بخشی سریع تر دعوت	۱۱
۱۴	اعزام مبلغ به شهرها	مناطق مجاور	عمل	مسلمانان مخلص و بانشاط	نیاز همه به معارف دین	توسعه قلمرو دعوت	۱۲
۱۵	ارسال نامه دعوت به پادشاهان	حکومت های	عمل کبی	نامه رسمی جهان	قدرت گرفتن و گسترش اسلام	اعلام رسمی حکومت	۱۰
۱۶	تعیین دقیق وظایف و اختیارات	مکه و مدینه	قول	-	توقعات بیجا و خرافه ها	مبارزه با افکار و سنت های غلط	۱۱
۱۷	پرهیز از وعده های بی اساس	مکه و مدینه	قول	صداقت	اثبات حق مداری دعوت اسلامی	-	۱۲
۱۸	مبارزه با عوام فریبی و سنت های غلط	بیشتر مدینه	قول عمل	-	جو افکار جاهلی و بت پرستی	حاکمت اسلام حقیقی و خالص	۱۰
۱۹	تصدیق رسالت های پیشین	مکه و مدینه	قول	استشهاد به تورات، انجیل، زبور و ...	بهبادهای اهل کتاب	اثبات اتحاد ادیان	۱۱
۲۰	بشارت به مشرکان	مکه و مدینه	قول	بهشت، نعمت های مادی و معنوی	فطرت خواهان جاودانگی	پذیرش اسلام	۱۰
۲۱	انذار مشرکان	مکه و مدینه	قول	دوزخ، عذاب های مادی و معنوی	پرهیز انسان از آتش و عذاب	پذیرش اسلام	۱۰
۲۲	تشویق مسلمین به ایمان و عمل صالح	همه جا	قول - عمل	قول لَین، هدیه، ملاقات، سلام،	آمادگی مسلمانان برای رشد بیشتر	رشد بیشتر ایمان و عمل صالح	۱۱
۲۳	مرحله بندی و استفاده از فرصت ها	مکه، مدینه، همه	عمل	حضور فعال در همه جا	تنوع فرصت های موجود	تأثیر گذاری بیشتر دعوت	۱۰
۲۴	زمان بندی دعوت	همه جا	عمل	-	ضرورت نظم	استفاده بهتر از فرصت ها	۱۰

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش نامه تربیت تبلیغی
سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	آیه
۲۵	گسترش دعوت به تناسب شرایط	مکه، مدینه، قبایل اطراف و سرزمین‌ها	عمل	هجرت، نامه، اعزام مبلغ، جهاد	جهان‌شمولی اسلام	فراگیری اسلام	۱۱۵
۲۶	ایجاد پایگاه برای دعوت	مکه و مدینه	عمل	-	نیاز مسلمین به مرکز عبادت و امور دیگر	گسترش و تعمیق دین	۱۱۶
۲۷	هجرت	مدینه، حبشه	عمل	-	-	گسترش دعوت	۱۱۷
۲۸	اخذ بیعت	مکه و مدینه	عمل	پیمان	اهمیت حلف و پیمان در میان عرب	جلب حمایت مردم و تأمین	۱۱۸
۲۹	پاسخ آرام به شبه‌ها و تهمت‌ها	بیشتر، مکه	قول عمل	سعه‌صدر	تهمت‌های بسیار علیه پیامبر	جلب اعتماد همه	۱۱۹
۳۰	آسان‌گیری	مدینه، مکه در	عمل	عفو، احترام	خلق نیکو، رحمت للعالمین	جلب اعتماد همه	۱۲۰
۳۱	رابطه صمیمی با همگان	مکه، مدینه، در	عمل	سلام، گشاده‌رویی، برآوردن حاجات	لازمه دعوت روحیه بشاش است	جلب ایمان مردم	۱۲۱
۳۲	تحمل ایذاء مشرکان	مکه، مدینه و حتی	عمل	سعه‌صدر، اغماض	آسان‌گیری	تکمیل رحمت	۱۲۲
۳۳	ابراز محبت و جلب اعتماد	مکه و مدینه	عمل	سلام، رفع حاجات، همدردی	رحمة للعالمین	پیشبرد دعوت	۱۲۳
۳۴	بخشش و هدیه به افراد و قبایل	مکه، مدینه و	عمل	هدایا، پول، حاجت‌ها	هدیه، دل‌ها را جذب می‌کند	استمالت افراد و قبایل	۱۲۴
۳۵	خوش‌بینی به مؤمنان	مکه و مدینه	عمل	اعطاء مسؤولیت، پذیرش عذر	رحمة للعالمین	استفاده از همه توان جامعه	۱۲۵
۳۶	عفو و گذشت	مکه و مدینه	عمل	عذرپذیری، محبت	تأثیر شگرف عفو، به‌جای انتقام	جلب اعتماد	۱۲۶
۳۷	مشورت با مؤمنان	مدینه و گاهی	عمل	آراء مؤمنان، پیشنهاد، انتقاد	گرامی داشتن مردم توسط پیامبر	جلب اعتماد	۱۲۷

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	پیش‌نیازها
۳۸	ترویج فرهنگ اخوت	مکه و مدینه	عمل	عقد اخوت، همدردی و	دشمنی‌های ریشه‌دار قبایل عرب	وحدت و یکپارچگی	۱۰
۳۹	همکاری	مکه و مدینه	عمل	کمک به نیازمندان، اطعام و...	نیاز مردم	نفوذ در دل‌ها	۱۰
۴۰	هماهنگی در معیشت (ساده‌زیستی)	همه‌جا	عمل	خانه گلی، حصیر، مصاحبت با همه	وجود نظام طبقاتی	ترویج برادری	۱۰
۴۱	پرهیز از تکلف و تشریفات	همه‌جا	عمل	منع تشریفات	عادت مردم به کرنش در برابر انسان	جلوگیری از تبعیض و ستم	۱۰
۴۲	ادب و احترام وافر به همه طبقات	مکه و مدینه	عمل	سلام، از جا برخاستن،	کرامت انسان عبادت، صلوحرم	تربیت صحیح جامعه	۱۰
۴۳	احترام به کودکان	همه‌جا	عمل	سلام، بوسیدن، شخصیت دادن	کودکان، آینده‌سازند	ایجاد خاطره خوش در	۱۰
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت نوح علیه السلام							
۱	بیان صریح و قاطع عقاید	خانه و اجتماع	قول	استدلال، جدل	عناد، استهزا	القاء مفاهیم توحیدی	۱۰
۲	پایداری و مداومت در تبلیغ	همه‌جا	عمل	استقامت، روحیه امیدواری	لجاجت و کارشکنی‌های قوم	رفع موانع هدایت مردم	۱۰
۳	استفاده از تمام فرصت‌ها و شیوه‌ها	در هر فرصت	عمل قول	خلق نیکو، منطقی، استدلال، تیزی،	شدت تبلیغات مخالفان	افزایش مؤمنان	۱۰
۴	مرحله‌بندی تبلیغ	خانه، محافل، ۱-۱-۱	عمل	کلام آهسته، صدای بلند، وقت‌شناسی	سرسختی قوم	مؤثر کردن دعوت	۱۰
۵	نصح	همه‌جا	عمل قول	اندرز، انذار، تشویق، رابطه صمیمی	حق ناپذیری و خشونت قوم	رام کردن دل‌ها	۱۰
۶	عدم درخواست مزد	در اجتماع	قول - عمل	اعلام عمومی	شبهه‌ها و شایعه‌ها	دفع ایرادها و تهمت‌های	۱۰

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی

سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف	آیه
۷	ترغیب و تشویق مناظره‌ها	در خانه، اجتماع	عمل قول	وعده دنیوی و اخروی - خوش خلقی	امید به ایمان مردم	تحریک به پذیرش دعوت	۱۰۳:۱۰
۸	شفقت و مهرورزی	در خانه، اجتماع، مناظره‌ها	عمل	خلق نیکو، رابطه صمیمی، دعا، شفاعت	جهل مردم و مقابله جاهلانه	از بین بردن روحیه سرکشی و استکبار	۱۰۳:۱۱
۹	پرهیز از نومیدی	در خانه، اجتماع و مناظره‌ها	عمل قول	بشارت، صبر	اصرار مردم بر کفر	استفاده از کمترین فرصت	۱۰۳:۱۲
۱۰	آزادمنشی در دعوت	در اجتماع	قول عمل	استدلال، تأکید بر مختار بودن انسان	جهل و ظاهر بینی مردم	ایمان خالص و آزادانه	۱۰۳:۱۳
۱۱	یادآوری نعمت‌های الهی	در همه جا	قول	ذکر نعمت‌ها، روابط آن مشکلات ناشی	فطری بودن شکر منعم	تذکر و تأثر مردم	۱۰۳:۱۴
۱۲	انذار و هشدار	در ابتدای دعوت در همه جا	قول	اخبار قیامت، سرگذشت اقوام پیشین	بی تأثیر بودن استدلال‌ها	اقناع مردم و اتمام حجت	۱۰۳:۱۵
۱۳	جدال نیکو	در محافل چندتقره و اجتماعات	قول	استدلال، قول‌لین، سؤال، ادب	چانه زدن و اصرار بر کفر	اقناع مردم و اتمام حجت	۱۰۳:۱۶
۱۴	پاسخ آرام و منطقی به شبهه‌ها و تهمت‌ها	در مناظره‌ها و اجتماعات	قول - عمل	حسن خلق، قول‌لین، حلم	تأثر انسان از منطق و ملاحظت	به دست آوردن دلها و آگاهی بخشی	۱۰۳:۱۷
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغی حضرت ابراهیم علیہ السلام							
۱	بیان شجاعانه عقاید توحیدی	اجتماعات، دربار شاه	گفتار	استدلال منطقی، مناظره و جدال نیکو	حق جوئی برخی از مردم	سست نمودن پایه عقاید شرک	۱۰۳:۱۸
۲	شروع دعوت با سؤال	خلوانه، جلیعه	گفتار	پرسش‌های وجدانی و فطری	وجدان پاک مخاطبان	شکستن مقاومت و تعصب	۱۰۳:۱۹

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	پیش‌نیازها
۳	برائت از کفر و شرک	خانواده، اجتماع، بنگاه	گفتار مل	جملات کوبنده، کناره‌گیری، تیر	طمع مشرکان در تسلیم شدن ابراهیم	به رسمیت نشناختن شرک	۱.۰
۴	شیوه کلی جدال احسن	جامعه و خانواده	گفتار	پرسش، تحریک و جدال، سخن نرم،	حق‌جویی و حق‌پذیری مردم	روشن ساختن سستی عقاید	۱.۰
۵	روش اقناع تدریجی	جامعه، خانواده	گفتار مل	جدال، استدلال ساده و پیچیده	تعصب مردم بر عقاید گذشتگان	جلوگیری جبهه‌گیری	۳.۰
۶	روش مقایسه	جامعه	گفتار	-	عقل و وجدان مخاطبان	اثبات برتری توحید بر شرک	۱.۰
۷	گفتار نرم (قول لین)	خانواده، جامعه	گفتار مل	کلمات دل‌نشین، پرهیز از تندى و	تأثیرپذیری انسان در برابر عطفوت	نرم کردن دل مخاطب	۱.۰
۸	استدلال به کمک محسوسات	جامعه	گفتار	ماه، خورشید و ستارگان و...	مؤثر بودن استدلال حسی	زمینه‌سازی جهت پذیرش	۱.۰
۹	خطاب توأم با عقل و دل	همه‌جا	گفتار	-	تأثیر متقابل عقل و دل	افزایش امکان پذیرش دعوت	۳.۰-۴.۰
۱۰	عنايت ویژه به خانواده	-	عمل	رابطه خویشی، محبت خانوادگی و	علاقه خوئی و خانوادگی	ساختن نمونه‌هایی از	۳.۰
۱۱	رحمت و شفقت به مخاطبان	همه‌جا	عمل	عاطفه، عفو، نصیحت، استغفار	تأثیر اجتناب‌ناپذیر محبت	رام کردن مخاطبان	۱.۰
۱۲	تأسیس و تطهیر بیت‌الله	مکه	عمل	کعبه، مناسک مختلف، حجرالأسود	روحیه پرستش در مردم	اقامه نماز و شعایر دیگر	۳.۰
۱۳	تأکید بر نماز	در خانواده و جامعه	گفتار عمل	-	خداجویی انسان‌ها	تقرب بیشتر به خدا و پیشگیری	۱.۰
۱۴	هجرت	به حرم امن الهی از فلسطین	عمل	ترک تعلقات مختلف	مسدود شدن راه‌های دعوت	فتح عرصه‌ها و راه‌های جدید	۳.۰
۱۵	پیشسازی در نیکی‌ها	همه‌جا	عمل	-	نوگرایی انسان‌ها	دادن سرمشق نیکو در همه	۳.۰

شماره	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت موسی علیه السلام						
۱	اعلام صریح رسالت و اظهار عقاید	دربار فرعون و میان مردم	گفتار	ذکر خدا و صفات او	عدم شناخت مردم از رب و خدای واقعی	شناساندن خدای واقعی و صفات
۲	گفتار نرم و دلپذیر	دربار فرعون و میان مردم	گفتار	سخنان ناصحانه عدم مقابله به مثل و ...	امید به هدایت همه	رام شدن دل‌ها
۳	برخورد شجاعانه با تهدیدهای فرعون	دربار فرعون	گفتار عمیق	قاطعیت و صراحت	ترس بی حد بنی اسرائیل از	از بین بردن هراس بیجای
۴	انذار و هشدار	همه جا	گفتار	داستان گذشتگان، عذاب الهی	حق بی خبری مخاطبان	کاهش غناد مشرکان
۵	بیانات و دلایل روشن	دربار فرعون و جامعه	گفتار	استدلال، مقایسه، بیان سرنوشت ظلم و کفر	عقل گرایی گروهی از مردم	اثبات حقانیت خدای واحد
۶	دعا و تضرع به درگاه الهی	در خلوت و در جامعه	گفتار عمل	-	خداگرایی خطری مخاطبان	ایجاد جرقه در دل مخاطبان
۷	یادآوری نعمت‌های الهی و سرگذشت امت‌ها	در جامعه و بین نزدیکان	گفتار	-	غفلت مردم از خدای واقعی	دفع روحیه ذلت‌پذیری
۸	کناره‌گیری و برائت از بی‌ایمان‌ها	دربار فرعون، جلعوتی	گفتار عمل	اعتزال، قطع ارتباط	امیدواری مشرکان به تسلیم شدن مؤمنان	به رسمیت نشناختن شرک
۹	جلب همکاری هارون	همه جا به ویژه دربار فرعون	گفتار عمل	-	لکنت زبان موسی و تنهایی او	رفع نواقص احتمالی در راه
۱۰	هجرت برای یافتن عرصه‌های جدید دعوت	سفر به مدین و برگشت به مصر	عمل	-	مسدود شدن دعوت در اثر فشارها	ایجاد فرصت و عرصه جدید برای ...
۱۱	امید دادن و پرهیز از یأس	همه جا	گفتار	-	روحیه خواری و ذلت در بنی اسرائیل	تقویت روحی جبهه ایمان
۱۲	مبارزه با انحرافات و خرافه‌ها	مصر	گفتار عمل	تعالیم الهی و بیانات توحیدی	روحیه خرافه‌پذیری بنی اسرائیل	آگاهی بخشی و جلوگیری از انحراف بیشتر مردم

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف
۱۳	آزمایش و تصفیه یاران	مصر، در جمع بیرون	عمل	آب رودخانه و ماهیگیری، گاو	نامشخص بودن صف مؤمنان حقیقی	شناخت یاران مخلص
۱۴	برخورد عاطفی	در همه‌جا	گفتار عمل	عبارات عاطفی (قوم) و...	مؤثر بودن محبت	نفوذ در دل مخاطبان
۱۵	تعیین نقیبان، کادر اصلی دعوت	مصر و بیلان	عمل	آزمایش و امتحان	تأثیر بسیار نمونه‌های هدایت بر مخاطبان	تربیت اسوه‌ها و نمونه‌هایی از مکتب
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت عیسی علیه السلام						
۱	دعوت بر اساس بنیه و آیه	قوم بنی اسرائیل	گفتار	معجزات، استدلال‌های روشن	عقل گرایی مردم	ارائه تصویر عقلائی دین و
۲	حکمت‌ها و بیانات مؤثر	در خلوت و در اجتماع	گفتار	مثل‌های گویا، نکته‌های ظریف	تأثیر حکمت‌های و نکات و لطایف در	نزدیک کردن اذهان به عقاید
۳	تبلیغ غیر مستقیم	شهر ناصره و جاهای دیگر	گفتار عمل	تواضع: خدمت به افراد و...	تأثیر عمل از تأثیر گفتار کمتر نیست	اعلام التزام خود به پیام‌های
۴	مهربانی و همکاری	شهر ناصره و جاهای دیگر	عمل	نرم‌خویی، گفتار نرم متحمل بدرفتاری	تأثیر نافذ محبت در قلب بشر	رام کردن دل‌ها
۵	تواضع	همه‌جا	عمل	خلعت به هر نحو، عدم تشخص و...	تساوی ذاتی انسان‌ها	دادن شخصیت به پیروان دادن
۶	شروع دعوت از گهواره	در اجتماع مردم	گفتار	-	اعلام توحید در	همه شرایط
۷	تشکیل کادر مرکزی دعوت (حواریون)	در میان بنی اسرائیل	عمل	-	تأثیر گذاری نمونه‌های عینی	دادن الگوهای مجسم به همه
۸	تصدیق تورات و بشارت ختم رسل	همه‌جا	گفتار	خبر از گذشته و بشارت آینده	گمان مشرکان بر بی‌سابقه بودن دعوت	طریق توحید همیشگی و
۹	رفع اختلاف میان مردم	همه‌جا	گفتار عمل	محبت، استماع کامل بسیار در جامعه	وجود اختلاف‌ها و درگیری‌های	ائتلاف و همبستگی

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی

سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

۱۲۰

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف
۱۰	سیر و سیاحت تبلیغی	-	عمل	-	رسالت جهانی عیسی	گسترش قلمرو دعوت
۱۱	اعزام فرستادگان تبلیغی	انطاکیه	عمل	حواریون، شاگردان میرز	نیاز مناطق مختلف به مرشد و راهنما	گسترش و تعمیق دعوت
۱۲	ساده‌زیستی	همه‌جا	عمل	خوراک و پوشاک بسیار ساده	محرومیت اغلب انسان‌ها (و پیروان)	همه‌انگیزی و جذب فرودس

جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت ادریس علی‌ه السلام

۱۳	تعلیم علوم و فنون	سرزمین بزرگ مصر	گفتار	خط، خیاطی، قلم و...	میل مردم به کسب دانش	ترویج و گسترش دانش
۱۴	اصلاحگری و ارشاد مردم به آداب نیکو	سرزمین بزرگ مصر	گفتار عمل	تعلیم، زبان‌های متعدد	عدم سابقه علم در جامعه	آماده کردن انسان‌ها برای
۱۵	تفکر الهی و دعوت به توحید	سرزمین بزرگ مصر	گفتار عمل	تعلیم، استفاده از زبان‌ها	دعوت‌های قبلی آدم	ترویج توحید
۱۶	تکلم به زبان‌های متعدد	سرزمین بزرگ مصر	گفتار	زبان‌های متعدد	تنوع نژادها و زبان‌های انسان‌ها	رساندن توحید به همه انسان‌ها
۱۷	اعتراض به حاکم فاسد	سرزمین همسایه	گفتار عمل	اعتراض، عزیمت به دربار حاکم، انذار	حکومت جبارانه بر سرزمین آباد	اصلاح امور جامعه
۱۸	هجرت برای رهایی از فشارها	از بابل به بابلیون	عمل	سفر	امید به آینده دعوت	ایجاد فرصت و عرصه

جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت هود علی‌ه السلام

۱	تأکید بر توحید و نفی الهه	سرزمین عاد (ارم)	گفتار عمل	سؤال، استدلال، تحریک وجدان	بت‌پرستی عمیق قوم عاد	از بین بردن شرک
۲	برائت از شرک	سرزمین عاد (ارم)	گفتار	شجاعت و صراحت	طمع مشرکان در نرمش هود	قطع امید مشرکان از نرمش

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	میزان ارزش
۳	یادآوری به همراه انذار	سرزمین عاد (ارم)	گفتار	ذکر نعمت‌ها، اشاره به عذاب	غفلت عمیق مشرکان	غفلت‌زدایی	صغیر
۴	پندوانداز و امانت	سرزمین عاد (ارم)	عمل	سخن نرم، هشدار به عذاب، یادآوری	تأثیر روش‌های غیر مستقیم	ایجاد اعتماد	صغیر
۵	ادب و احترام در برابر ناسزا و تهمت	اجتماع بزرگان قوم	گفتار عمل	نرمی و اغماض در برابر تندى و اتهام	تکبر و تندخوى قوم عاد	بیدارساختن فطرت آنها	متوسط
۶	عدم درخواست مزد	سرزمین قوم عاد	گفتار	جملات صریح	تصور باطل مشرکان	دفع شبهه منافع شخصی	متوسط
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت لوط علیه السلام							
۱	مبارزه با فساد اخلاقی	سرزمین لوط	گفتار عمل	استدلال، تحریک وجدان	رواج همجنس‌بازی در قوم لوط	جایگزین کردن اخلاق نیکو	صغیر
۲	گفتار نرم و دلسوزانه	در اجتماعات مختلف	گفتار	استفهام ارشادی	فطرت انسانی	آماده کردن دلها برای قبول	متوسط
۳	جایگزینی معروف پس از نهی از منکر	درین گروهی از مردم	گفتار عمل	پیشنهاد شرعی	لزوم ارضای قوای شهوانی انسان	پاسخگویی صحیح به نیاز	صغیر
۴	اظهار خشم از فساد نه افراد	سرزمین قوم عاد	گفتار عمل	-	-	جلوگیری از جبهه‌گیری	صغیر
۵	سخاوت و مهمان‌دوستی	سرزمین قوم عاد	عمل	اطعام و پذیرایی	تأثیر احسان در نرمش دل مخاطب	ایجاد اعتماد و دل‌بستگی	صغیر
۶	عدم درخواست مزد	در میان مردم	گفتار	جملات صریح	شبهه منافع شخص در دعوت	اظهار اتکا به خدا	متوسط
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت اسماعیل علیه السلام							
۱	استقامت و صلاح	در همهجا	عمل	وفا به عهد و ...	-	ترویج خوبی‌ها	کبیر

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی
سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	آیه
۲	وفای به عهد	در همه‌جا	عمل	-	وفاداری، مایه جلب اعتماد است	تکریم انسان‌ها	۱۱۰
۳	مشارکت در تأسیس و تطهیر بیت‌الله	سرزمین مکه	عمل	-	میل انسان‌ها به عبادت الله	گسترش توحید	۱۱۱
۴	اهتمام به نماز و زکات	همه‌جا	گفتار عمل	امر به معروف و نکرار	مؤثر بودن نماز و زکات	ارتباط بیشتر با خدا	۱۱۰
۵	تسلیم در برابر دستور الهی	همه‌جا	عمل	-	ایمان کامل به خدا	ترویج عملی توحید	۱۱۰
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت یعقوب علی‌ه‌السلام							
۱	کار و تلاش توأم با اندیشه	مصر و کنعان	عمل	عمل صالح، اعمال بصیرت	تأثیر تبلیغی عمل	اثبات هماهنگی فکر و عمل	۱۱۰
۲	یاد خدا و قیامت	همه‌جا	گفتار	یادآوری نعمت، دادن امید و...	ترویج عملی توحید	مصیبت‌هایی که انسان را ناامید	۱۱۰
۳	دعوت به اسلام	مصر و کنعان و بیت المقدس	گفتار عمل	موعظه، سؤال	شرک حاکم بر جامعه	ترویج خداپرستی	۱۱۰
۴	دلسوزی بر همگان و آموزش خواهی برای خطاکاران	مصر و کنعان و بیت المقدس	گفتار	استغفار و تکرار آن در مواقع مختلف	خطاکاری انسان‌ها	جذب دل‌ها به ایمان	۱۱۰
۵	صبر و بردباری	مصر و کنعان و بیت المقدس	عمل	استقامت، امید، شکوه به خدا نه به خلق	مصیبت‌های سخت	اثبات حقانیت ایمان	۱۱۰
۶	بصیرت و آینده‌نگری	مصر و کنعان	عمل گفتاری	-	حوادث گوناگون و غیر مترقبه	-	۱۱۰
۷	مهمان‌نوازی	در همه‌جا	عمل	بار عام و پذیرایی از مردم	-	جذب قلوب مخاطبان	۱۱۰
۸	خدمتگزاری مسجد	بیت المقدس	عمل	تطهیر، روشن کردن قنادیل و خدمات	ارزش والای خدمت به مسجد	گسترش روحیه توحید و عبادت	۱۱۰

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت یوسف علی‌ه‌السلام						
۱	تأکید بر توحید	در همه‌جا حتی زندان	گفتار	در همه‌جا حتی زندان	رواج شرک در مصر	ترویج توحید
۲	یادآوری فضل الهی و شکر دائم	مصر و دربار حکومت	گفتار	ذکر موقعیت‌های دشوار قبلی و منت‌های الهی	توجه عموم مردم به فرعون‌ها	ترویج تفکر توحیدی
۳	مقاومت در برابر وسوسه و ترجیح زندان بر گناه	دربار عزیز مصر	گفتار عمل	-	توطئه همسر عزیز مصر	ترویج عملی توحید و
۴	تکریم پدر و مادر	مصر و کنعان	عمل	گفتار نرم و اطاعت و...	-	سپاس نعمت‌ها
۵	حلم، گذشت و بزرگواری	همه‌جا	عمل	-	خطاها و خیانت‌های برادران و دیگران	حب دل‌ها و اعتماد بیشتر
۶	تلاش برای رفع کامل اتهام	زندان مصر	گفتار	اعتراف زلیخا و دیگر زنان، صبر یوسف در زندان	تهمت خیانت به همسر عزیز مصر	نیک‌نامی مبلغ الهی
۷	زمینه‌سازی برای تأثیرگذاری بیشتر دعوت	همه‌جا	عمل	ذکر مقدمات، تأویل رؤیا عدم	تأثیر تبلیغ بی مقدمه	گسترش تدریجی توحید
۸	بهره‌برداری بجا از تمام فرصت‌ها	همه‌جا	عمل	-	امکان تبلیغ در هر شرایط	گسترش توحید از هر راه
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت ایوب علی‌ه‌السلام						
۱	صبر بر مصیبت‌ها	همه‌جا	عمل	سپاسگزاری و عبرت مصیبت‌ها	ایمان کامل به خدا و قیامت	ترویج خداگرایی در همه احوال
۲	شکرگزاری و نعمت‌های الهی	همه‌جا	عمل گفتاری	-	ایمان کامل به خدا و قیامت	تبلیغ غیر مستقیم توحید
۳	نیکوکاری و خدمت به مردم	همه‌جا	عمل	-	اعتقاد به ثواب اخروی	جلب اعتماد

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف	آیه
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت شعیب علیه السلام							
۱	دعوت به توحید	سرزمین مدین و ایکه	گفتار	اعلام صریح، اصلاح اقتصادی و...	رواج شرک در جامعه	جایگزینی توحید	۱۰۰
۲	اعلام صریح مواضع و دعوی اصلاح	سرزمین مدین و ایکه	گفتار	تکرار و تأکید بر خیرخواهی	وجود نابسامانی‌های وسیع در جامعه	جذب انسان‌های حق‌جو	۱۰۱-۱۰۲
۳	دعوت به اصلاح اقتصادی	سرزمین مدین و ایکه	گفتار	موعظه، برحذر داشتن از	وجود نابسامانی‌های وسیع در جامعه	ایجاد زمینه برای تعالی مردم	۱۰۳-۱۰۴
۴	انذار	در اجتماعات مختلف	گفتار	ذکر عذاب قیامت، ذکر عذاب اقوام	ترس از عذاب	ترویج توحید	۱۰۵-۱۰۶
۵	خیرخواهی و تشویق به هدایت	در اجتماعات مختلف	گفتار عمل	نصیحت، اندرز، بیان صفات رحمت خدا	میل انسان‌ها به خیرخواهی	جلب اعتماد	۱۰۷
۶	عدم درخواست اجر و پاداش	همه‌جا	گفتار	-	شبهه درخواست پاداش	دفع شبهه منافع شخصی	۱۰۸
۷	پیشتازی در عمل به احکام	همه‌جا	عمل	-	سستی مردم در عمل به دستورها	اثبات امکان پذیرش دعوت	۱۰۹-۱۱۰
۸	خطاب توأم به عقل و فطرت	در اجتماعات مختلف	گفتار	استدلال، بیان عاطفی، توکل بر خدا	فواید هماهنگی عقل و فطرت	بهره‌جویی از همه قوای	۱۱۱
۹	نهی از منکر	در اجتماعات مختلف	گفتار	نهی مستقیم، بیان خطرهای	وسعت انحراف اقتصادی در جامعه	دفع منکر	۱۱۲-۱۱۳
۱۰	خطابه	در اجتماعات	گفتار	فصاحت و بلاغت و حکمت	تأثیر خطابه در توده مردم	ترویج عقیده و عمل صالح	۱۱۴
۱۱	یادآوری	در همه‌جا	گفتار	حقایق گذشته و حال	تأثیر تذکر و تکرار در انسان	جلوگیری از عفلت	۱۱۵-۱۱۶
۱۲	پاسخ آرام و گفتار نرم و دلپذیر	در همه‌جا	گفتار عمل	-	تأثیر عمیق محبت و نرم‌خوبی	رام کردن دل‌ها	۱۱۷

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	تذکرات
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت هارون علی‌ه‌السلام							
۱	مبارزه بی‌امان با شرک	مصر و ولایت مقدس	گفتار عمل	استدلال، یادآوری نعمت‌های الهی	توجه مصریان به غیر خدا	ترویج توحید	۱. ج.
۲	پیشگیری از تفرقه	سرزمین مصر	گفتار	سکوت، دعوت به اتحاد	میل مصریان به تفرقه و	تثبیت فکر واحد توحیدی	۱. ج.
۳	دعوت با استدلال و منطق	مصر، مدین و همه‌جا	گفتار	استدلال، یادآوری	عقل‌گرایی انسان‌ها	ترویج توحید	۱. ج.
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت الیاس علی‌ه‌السلام							
۱	دعوت به توحید، با انکار ضمنی شرک	سرزمین بنی‌اسرائیل	گفتار	به‌کار انداختن فطرت و وجدان	استمرار شرک علی‌رغم دعوت پیشین طولانی	ترویج خداگرایی واقعی	۱. ج.
۲	شیوه مقایسه	در محافل مردم	گفتار	-	تأثیر مقایسه در بیداری وجدان و تفکر	استنتاج توحید	۱. ج.
۳	استقامت و تحمل رنج‌ها و اهانت‌ها	در محافل و اجتماعات	عمل	صبر، حلم	امید به تأثیر دعوت	ترویج حقانیت توحید	۱. ج.
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت ذوالکفل علی‌ه‌السلام							
۱	صبر و استقامت	همه‌جا	عمل	-	کثرت فشار و بلا	ترویج تفکر توحیدی	۱. ج.
۲	قضاوت صحیح میان مردم	همه‌جا	گفتار	عدالت، انصاف، اصلاحگری	وجود اختلاف میان مردم	خدمت به خلق و جلب اعتماد	۱. ج.
۳	تأکید بر جهاد	همه‌جا	گفتار عمل	-	حکومت جائز زمان	دفع شر ظالمان	۱. ج.

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی
سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف	آیه
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت داود علی‌ه‌السلام							
۱	توجه به خدا و سپاسگزاری دائم	سرناسر مناطق تحت حکومت	گفتار عمل	-	غفلت جامعه از خدای واقعی	ترویج توحید	۱۰۰
۲	داوری عادلانه و احقاق حق	سرناسر مناطق تحت حکومت	گفتار عمل	-	اختلافات مردم	ترویج عدالت و دفع ظلم	۱۰۰
۳	جهاد شجاعانه در راه خدا	جبهه نبرد با جالوت	عمل	نقشه و ابزار جنگی	حمله سپاه متجاوز جالوت	نابودی رأس فتنه	۱۰۰
۴	ساده‌زیستی و تأمین معاش از دست‌رنج خود	همه‌جا	عمل	زندگی ساده، خرج کم، زره‌سازی	همسانی پیامبر با همه انسان‌ها	جلب اعتماد مردم	۱۰۰
۵	التزام به نظم و نظارت و وقت‌شناسی	در دستگاه حکومتی و خاتمه	عمل	تقسیم کار و اوقات	تأثیر نظم در پیشرفت امور	پیشبرد سریع دعوت	۱۰۰
۶	وعظ و اندرز	در اجتماعات مردم	گفتار	حکمت، صوت زیبا	تأثر موعظه در دل‌ها	نرم کردن دل‌ها	۱۰۰
۷	آواز نیکو	در اجتماعات مردم	گفتار	مزامیر	تأثیر آواز خوش در جذب دل‌ها	جذب دل‌ها و عواطف	۱۰۰
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت سلیمان علی‌ه‌السلام							
۱	داوری صحیح و احقاق حق	در دستگاه حکومت	گفتار	عدالت، نیروهای جهان	پایبندی به حقیقت	بسط ارزش‌های توحیدی	۱۰۰
۲	خداهم‌جوری و شکرگزاری دائم	در همه‌جا	گفتار عمل	-	وجوب شکر نعمت‌ها	ترویج غیرمستقیم	۱۰۰
۳	استفاده از فرصت‌ها جهت تبلیغ	در همه‌جا	عمل	وقت‌شناسی، تبلیغ غیرمستقیم، تکلم به زبان‌ها	تبلیغ امری دائمی است	ترویج توحید	۱۰۰
۴	زمینه‌سازی دعوت با ارائه قدرت الهی	در دستگاه حکومت	عمل	نمایش قدرت تصرف در تکوین	-	ارائه قدرت خدای واحد	۱۰۰

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	توضیحات
۵	ایجاد جو تفاهم و آزادی اظهار نظر	در دستگاه حکومت	عمل	نظرخواهی، درخواست داوطلب	ضرورت مشارکت نیروها در حرکت	استفاده از تمام نیروها	۱۰
۶	تبلیغ عملی و غیرمستقیم	در همه‌جا	عمل	ساده‌زیستی، زبان‌های متعدد	ناکافی بودن تبلیغ مستقیم	گسترش دامنه تبلیغ	۱۱
۷	نظارت بر نیروهای تحت فرمان	در همه‌جا	عمل	خبررسانان، مدیران علم الهی، استنطاق	-	جلوگیری از اختلال امور	۱۰
۸	ساده‌زیستی و همیشینی با مستمندان	در همه‌جا	عمل	-	تساوی ذاتی انسان‌ها	بهره‌گیری از همه اقشار	۱۱
۹	سخن گفتن با زبان‌های متعدد	در همه‌جا	گفتار	منطق الطیر، زبان‌های دیگر	زبان راه مهم ارتباط با افراد است	گسترش دامنه دعوت	۱۱
۱۰	ابلاغ دعوت به‌صورت ساده، صریح و موجز	در همه‌جا	گفتار	-	گرایش عموم مردم به سخنان ساده	رساندن پیام به همگان	۱۱
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت زکریا علیه السلام							
۱	پیشنشازی در خیرات	در همه‌جا	عمل	-	تخلُّق پیامبر به ارزش‌های الهی	ترویج نیکی‌ها	۱۰
۲	عبادت خالصانه و سفارش به آن	همه‌جا به‌ویژه محراب و مسجد	عمل	نماز جماعت، خطابه	-	تبلیغ عملی توحید	۱۰
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت یحیی علیه السلام							
۳	دعوت به توحید و ارشاد به نیکی	همه‌جا	گفتار	کتاب الهی	رواج شرک در جامعه	گسترش توحید	۱۰
۴	حُسن خلق و نیکوکاری	همه‌جا	عمل	مهربانی، پناه‌دادن و ...	-	جلب دل‌ها و جذب اعتماد	۱۱
۵	ساده‌زیستی	همه‌جا	عمل	-	توجه و عاقبت زندگی دنیوی	تبلیغ غیرمستقیم و جذب دل‌ها	۱۱

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی
سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت یونس علی‌ه‌السلام						
۱	تبلیغ مستمر و پیگیر	در سرزمینی پر جمعیت	عمل گفتاری	بهره‌جویی از فرصت‌ها و زمان‌ها	تبلیغ، زمان خاصی نمی‌شناسد	استفاده از هر فرصت مناسب
۲	تسبیح و توسل	در همه‌جا	عمل گفتاری	-	ایمان به خدا	گشودن راه ادامه دعوت
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ حضرت مریم علی‌ها‌السلام						
۱	عبادت و فنوت دائم	شهر ناصره بیت المقدس	عمل	نماز	ایمان کامل به خدا	قرب به خدا و تبلیغ عملی
۲	تصدیق کامل کلمات الهی	همه‌جا	گفتار	نماز	شکر و انحراف در بنی اسرائیل	ترویج توحید
۳	تبعیت کامل از مشیت الهی و تحمل سختی‌ها	همه‌جا	عمل	نماز	مصیبت‌ها، عامل رشد است	تبلیغ غیر مستقیم توحید
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ لقمان						
۱	احساس مسئولیت دائم برای ارشاد مردم	سودان، حبشه، یا عربستان	عمل	حکمت، حُسن خلق، تیزبینی	نیاز مردم به ارشاد	ترویج فضایل
۲	کاربرد وسیع تمثیل و تشبیه	سودان، حبشه، یا عربستان	گفتار	حکمت، بلاغت	تأثیر بلیغ تمثیل	تقرب عقاید صحیح به اذهان
۳	دعوت به توحید و نفی شرک	سودان، حبشه، یا عربستان	گفتار	استدلال، تمثیل	وجود شرک در جامعه	ترویج دین الهی
۴	استفاده بجا از فرصت‌ها	در میان افراد و اجتماعات	عمل	وقت‌شناسی	-	ترویج فضایل
۵	مقایسه	در میان افراد و اجتماعات	گفتار	-	تأثیر مقایسه در فهم مخاطب	تحریک وجدان و عقل

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف	توضیحات
۶	حکمت‌های ظریف	در میان افراد و اجتماعات	گفتار	تمثیل، تشبیه، استعاره	میل مخاطبان به سخنان زیبا	جذب دل‌ها به فضایل	۱۰۰
۷	وعظ جامع	در میان افراد و اجتماعات	گفتار	حکمت‌ها و آموزش‌های دینی و اخلاقی	تأثیر موعظه در دل‌ها	نرم کردن دل برای پذیرش توحید	۱۰۰
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ ذوالقرنین علیهما السلام							
۱	تدبیر حکیمانه و اقدامات عمرانی	روم یا ایران	عمل	علم مهندسی، ابزارهای عمران	تمدن‌های نوظهور	ایجاد و توسعه فرهنگی و مادی	۱۰۰
۲	دعوت به خدا و توحید	روم یا ایران	گفتار	یاد خدا، سیاست نعمت‌ها	آمادگی روحی پس از ایجاد اصلاحات	تأمین سعادت مردم	۱۰۰
۳	تشویق مردم به همت و تلاش	در میان مردم	گفتار عمل	یاد خدا، وعده‌های حقیقی	سستی و ضعف مردم	آبادانی سرزمین‌ها	۱۰۰
۴	تشویق و تنبیه حکیمانه	در عرصه‌های مدیریت	گفتار عمل	عذاب و پاداش	بی‌انگیزه و ناتوان بودن مردم	برانگیختن مردم	۱۰۰
۵	طرح‌های سنجیده و دقیق	در عرصه‌های مدیریت	گفتار عمل	فنون مهندسی	نیاز سرزمین‌ها به آبادانی	عمران و توسعه همه‌جانبه	۱۰۰
۶	رسیدگی به همه اقوام و اقشار و ایجاد امنیت	از مغرب تا مشرق خورشید	عمل	سیر و سفر، رسیدگی به هر منطقه	امید محرومان به تدبیر او	رفع مشکلات مردم	۱۰۰
۷	خیرخواهی و دلسوزی	در همه‌جا	عمل	محبت، خدمت	محرومیت مردم	ترویج ایمان	۱۰۰
۸	عدم درخواست مزد	در همه‌جا	گفتار	-	شایعات و تصورات غلط	تأکید بر اخلاص	۱۰۰
۹	آسان‌گیری و یُسّر	در همه‌جا	عمل	-	احکام الهی بر اساس آسان‌گیری است	جلب ایمان همه انسان‌ها	۱۰۰

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی
سال دوم شماره سوم و چهارم بهار و تابستان ۱۳۹۳

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ طالوت علی‌ه‌السلام						
۱	اطاعت از پیامبر زمان	در میان بنی‌اسرائیل	عمل	خدمت در هر پست و جایگاه	ضرورت رهبری واحد در جامعه	تقویت جبهه توحید
۲	قراردادن نشانه و نماد برای جبهه حق	جبهه نبرد با جالوت	عمل	تابوت	تأثیر نشانه‌ها در روحیه	اجتماع و همبستگی بیشتر
۳	مقابله با یأس به‌وسیله یاد خدا	جبهه نبرد با جالوت	گفتار عمل	ذکر خدا، دعا، تکیه بر قدرت الهی	نومیدی گروهی از مردم	تقویت روحیه
۴	آزمایش و ارزیابی نیروها	در جبهه و خارج از شهر	گفتار عمل	منع از شرب آب	خوف از سرایت ضعف و سستی به تمام قوم	تفکیک نیروهای وفادار خوب از سست‌عصران
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ مؤمن آل فرعون						
۱	فعالیت پنهانی برای حمایت دعوت	سرزمین بنی‌اسرائیل	گفتار عمل	پنهان نمودن ایمان، نفوذ در دربار	عدم امکان تبلیغ علنی	توسعه تدریجی قلمرو دعوت
۲	منطق کوبنده و استدلال خدشه‌ناپذیر	دربار فرعون	گفتار	پرسش، استدلال منطقی، یاد قدرت	حق‌پذیری فطری همه انسان‌ها	تحریک وجدان درباریان
۳	انذار همراه با یادآوری	دربار فرعون	گفتار	ذکر قیامت، غضب خدا و...	حق‌پذیری فطری همه انسان‌ها	بیداری خفتگان و غافلان
۴	خیرخواهی و دلسوزی بسیار	دربار فرعون	گفتار عمل	جملات عاطفی، مقایسه	رام کردن دل‌های مخاطبان	بیداری خفتگان و غافلان
۵	تبلیغ در مراحل متعدد	سرزمین بنی‌اسرائیل	عمل	پنهان‌کاری، انذار، ترغیب، انذار و...	ضرورت تنوع و تغییر شیوه‌ها	نفوذ تدریجی در دل مخاطبان
۶	همراهی و مدارا با مخاطبان	دربار فرعون	گفتار	-	احساس همبستگی مخاطبان با دعو‌ت‌گر	به‌دست آوردن اعتماد
۷	تشویق و ترغیب	دربار فرعون	گفتار	یاد بهشت و روزی بی‌نهایت آن	تأثیر تشویق در جان انسان	رام کردن دل‌ها

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجب)	هدف
۸	شیوه مقایسه	دربار فرعون	گفتار	-	تأثیر مقایسه در قبول حق	واگذاری نتیجه‌گیری به
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ صاحب یاسین						
۱	تکیه بر استدلال و برهان	شهر اظاکیه	گفتار	خالقیت خدا و ...	حق‌پذیری عقل انسان	نفوذ در اندیشه مخاطبان
۲	تحمل شکنجه و آزار	شهر اظاکیه	عمل	-	مقاومت در برابر کفر، تبلیغ توحید است	اثبات حقانیت دعوت
۳	قیام و اظهار دین در برابر کافران	شهر اظاکیه	گفتار عمل	فریاد و اعتراض به هنگام عدم تأثیر	امکان تأثیر فریادها	اتمام حجت برای مردم
۴	دلسوزی و مهربانی	در جمع مردم	گفتار عمل	خطاب به خویشان و وجدان، آرزوی هدایت قومش	تأثیر دلسوزی در دل‌ها	رام‌نمودن دل‌ها
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ آسیه، همسر فرعون						
۱	قصد جدی گریز از محیط کفر و فساد	دربار فرعون	عمل	دعا و تضرع به درگاه خدا، کمک به مؤمنان	-	حفظ ایمان و تبلیغ آن
۲	برائت از ستم و ستمگر	دربار فرعون	گفتار عمل	دعا	ضرورت اظهار ایمان	اتمام حجت
۳	پناه‌دادن به اهل ایمان	دربار فرعون	عمل	کمک پنهانی به موسی و مؤمنان	فشار فرعونیان بر اهل ایمان	ترویج ایمان و توحید
جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ اصحاب کهف						
۱	قیام در برابر سلطان مشرک و ظالم	شهر افسوس	عمل	هجرت، اظهار توحید	بت‌پرستی حاکم بر مملکت	مبارزه با شرک
۲	قاطعیت و صراحت در اظهار عقیده	دربار سلطنت	گفتار عمل	استدلال، هجرت، مقاومت	رسوخ شرک در جامعه	اثبات توحید

ردیف	شیوه‌ها	محل اجرا	نوع بیان	وسایل و ابزارها	زمینه‌ها (عوامل موجه)	هدف	آیه
۳	استدلال خواهی	شهر افسوس و دیار	گفتار	-	رواج خرافه در جامعه	اثبات استدلالی توحید	۱۱۰-۱۱۱
۴	هجرت در هنگام تنگنای دعوت	خارج شهر	عمل	ترک خانه و دیار و تعلقات	عدم تأثیر دعوت	تجربه‌ای دیگر در دعوت	۱۱۲-۱۱۳
۵	امیدواری به رحمت خدا	همه‌جا	گفتار عمل	دعا، اظهار بندگی	غفلت مردم از رحمت الهی	تبلیغ غیر مستقیم توحید	۱۱۴-۱۱۵
۶	التزام به احکام و آداب دین در هر شرایط	در غار	عمل	-	پایبندی ایشان به دستور الهی	رعایت تقوا	۱۱۶-۱۱۷
۷	فعالیت مخفی و حفظ اسرار	در شهر و خارج شهر	عمل	-	فشار و اختناق حاکم	حفظ دعوت توحیدی	۱۱۸-۱۱۹

جدول مشخصات و عناصر شیوه‌های تبلیغ ساحران بنی اسرائیل

۱	اعلام صریح ایمان	میدان رقابت موسی و ساحران	گفتار	قول صریح سجده تسلیم	شگفتی همگان از دگرگونی فکری ساحران	جبران انحرافات گذشته	۱۲۰-۱۲۱
۲	مقاومت در برابر تهدیدات	میدان رقابت موسی و ساحران	گفتار عمل	گفتار قاطع	امید فرعون به بازگشت آنان	اثبات ایمان حقیقی خود	۱۲۲-۱۲۳
۳	تحول آگاهانه و عمیق	میدان رقابت موسی و ساحران	گفتار عمل	استدلال، دانش سحر، تهدیدناپذیری	دانش کامل به سحر و فنون آن	رسیدن به رستگاری	۱۲۴-۱۲۵
۴	عدم تردید در پذیرش حق	میدان رقابت موسی و ساحران	عمل	قاطعیت و صراحت و مقاومت	تحول آگاهانه	رسیدن به رستگاری	۱۲۶-۱۲۷
۵	توکل به خدا و یاد قیامت	همه‌جا	گفتار عمل	دعا، اظهار توحید، ذکر مغفرت الهی و	امید به رحمت الهی	جبران گذشته	۱۲۸-۱۲۹

جمع‌بندی

اسوه‌های قرآنی، مجموعه گران‌سنگ و گسترده‌ای از راهبردها، روش‌ها و ابزارهای تبلیغ و دعوت را در اختیار مبلغان اسلامی و دعوت‌گران همه ادیان الهی و توحیدی قرار داده است. متن قرآن کریم به تناسب میزان طرح داستان هریک از این اسوه‌ها، به بیان روش‌های تبلیغی آنها پرداخته است؛ بر این اساس، روش‌های دعوت پیامبر اسلام، نوح، موسی، ابراهیم و عیسی تنوع بیشتری دارند. در انتخاب اسوه‌ها برای ذکر شیوه‌ها در این متن، سعی شده به بر پایه تنوع اسوه‌های قرآنی به اسوه‌های غیرپیامبر و غیرمعصوم و الگوهای گروهی نیز اشاره شود.

در این تحقیق، عناصر مهم در عملکرد تبلیغی اسوه‌ها به تفکیک عرضه می‌شوند تا دست‌مایه تحقیقات جزئی تر در تحلیل و مقایسه روش‌های اسوه‌های گوناگون قرار گیرند. شیوه‌ها، ابزارها، نوع بیان و آرایه محتوا، محیط و فضای تبلیغی، زمینه‌ها و عوامل پیرامونی مؤثر در پذیرش دعوت، از جمله عناصر مورد اشاره در جداول هستند که اغلب در متن تفصیلی تبیین شده‌اند. همچنین اهداف خاص هر روش در کنار میزان تأثیر و توفیق آن، مورد کاوش واقع شده تا امکان مقایسه آنچه مراد اسوه مبلّغ بوده با آنچه تحقق یافته فراهم شود؛ مطلبی که امروزه تحت عنوان وظیفه‌گرایی در برابر نتیجه‌گرایی (کارکرد) در عرصه‌های تربیت و تبلیغ مطرح است.

در نهایت، مبلغان دلسوز و باایمان و داعیان دین‌پیمان، در هر دوره و زمانی می‌توانند از این آب‌شخور خروشان برای هدایت نوع انسان بهره گیرند و این، جلوه‌ای از جامعیت بی‌پایان وحی و بیکرانگی حکمت و هدایت جاویدان کلام سبحان است. در سایه چنین رویکردی، علاوه بر رهنمودگیری در باب تبلیغ دینی، می‌توان بهترین دفاع عالمانه و حکیمانه را از ساحت عظیم‌الشان رسول ختمی مرتبت در میان هجده ناجوانمردانه و متعصبانه مدعیان دروغین آزادی‌اندیشه و بیان در روزگار کنونی سامان داد.

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه
تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

منابع

* قرآن کریم

۱. طباطبایی، محمدحسین؛ تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.
۲. زمخشری، محمود بن عمر؛ الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوال فی وجوه التأویل، مصحح مصطفی حسین احمد، تهران، ۱۳۷۲.
۳. قطب، سید؛ فی ظلال القرآن، مترجم مصطفی خرم‌دل، تهران: نشر احسان، ۱۳۸۴.
۴. طبرسی، فضل بن حسن؛ مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مصحح هاشم رسولی، فضل الله یزدی طباطبایی، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۵. جمعی از نویسندگان زیر نظر: مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۰.
۶. ابن هشام، عبد الملک؛ السیره النبویه، محقق، گردآورند و شارح ابراهیم ابیاری، مصطفی سقاء، عبدالحفیظ شبلی، تهران: دارالهدی الاحیاء التراث الاسلامی، ۱۳۸۹.
۷. بن محمد بن النیشابوری، ابی اسحاق احمد؛ قصص الانبیاء، مترجم احسان یغمایی، تهران: نشر زرین، ۱۳۹۲.

کارکردهای اخلاقی، اجتماعی و تربیتی علم از دیدگاه حضرت علی (ع) و راهکارهای کاربردی آموزش علوم در ایران

دکتر اکبر صالحی* اسفندیار ظاهری عبده وند**

این مقاله به بررسی کارکردهای علم از منظر حضرت علی (ع) و ارائه اصولی برای آموزش علوم در ایران می‌پردازد. به همین منظور، نخست کارکردهای علم بر مبنای سخنان علی (ع) در مواردی مانند کارکردهای شخصیتی و روانی، کارکردهای اخلاقی علم، کارکردهای معنوی علم و کارکردهای اجتماعی علم مورد بررسی قرار گرفته است. بخش بعدی مقاله درباره راهکارهای کسب علم از نظر حضرت علی (ع) از قبیل کسب علم به خاطر خود علم، متخلق بار آوردن علم به اخلاق نیکو و نظایر آن اشاره دارد و در نهایت، پیشنهادها و اصولی را برای آموزش علوم از بیانات حضرت علی (ع) استخراج می‌کند که عبارتند از: اصل نهادینه کردن آموزش و اصل مفهومی کردن آموزش، اصل ابتهاج و پویندگی در آموزش. این تحقیق از نوع بنیادی است. روش تحقیق، توصیفی و از نوع تحلیل محتوایی است و در دستیابی به اطلاعات از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

واژگان کلیدی: حضرت علی (ع)، علم، کارکرد، اصل، آموزش، علما، متعلمان.

مقدمه

حضرت علی علیه السلام، پیشوای دوم شیعیان، دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که ذکر آنها در توان قلم و گفتار نیست. برخی از ویژگی‌های حضرت علی علیه السلام که وی را به عنوان شخصیتی مرجع معرفی می‌نمایند عبارتند از: معصومیت وی، حکمت علمی و عملی وی در گفتار و کردار، به گونه‌ای که دوست و دشمن در مقابل این عظمت حکمت و دانش، سر تعظیم فرود آورده‌اند و به آن اذعان داشته‌اند.

با یک بررسی دقیق و موشکافانه می‌توان به این نتیجه رسید که فرمایشات حضرت علی علیه السلام دارای ویژگی‌های خاص و قابل اعتنا است که برخی از آنها عبارتند از: در راستای کلام خدا بودن تمامی سخنان حضرت، انسجام کلامی و یکدست بودن تمامی رهنمودهای آن امام همام، به گونه‌ای که هیچ‌گونه تعارض و اختلافی در آن دیده نشده و مهم‌تر از همه، در نظر گرفتن کلیه جوانب زندگی دنیوی و اخروی فرد است.

این مقاله، قصد استخراج اهمیت، ارزش و کارکردهای علم را از دیدگاه حضرت دارد. «علم در مفهوم کلی و عام آن، دانش اطلاق می‌شود؛ ولی از مفهوم علم، مفهوم خاصی نیز تعبیر شده که آن، "Science" است و هدف آن، بخشی از دانستنی‌ها و آگاهی‌های بشر است که به روش‌های تجربی قابل اثبات و تأیید است» (سروش به نقل از حافظ‌نیا، ۱۳۸۱، ۳۰). لازم به توضیح است که منظور علم در این تحقیق، علم در مفهوم کلی و عام آن، یعنی دانش^۱ است.

با توجه به اینکه علم در دین مبین اسلام و در سخنان پیشوایان دینی ما جایگاه خاص و ویژه‌ای دارد، لازم است هنگام برنامه‌ریزی جهت تحصیلات رسمی در هدف‌گذاری‌ها، از اصول و اهداف کسب علم در دین مبین اسلام آگاه باشیم و از نظریات اندیشمندان اسلامی به‌ویژه ائمه اطهار در این زمینه بهره‌مند

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه
تربیت تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

شویم تا بتوانیم دانش‌آموختگان را پس از طی مدارج تحصیلی به سرمنزل مقصود که همان سعادت حقیقی بشر است، برسانیم.

با اوصاف فوق در اینجا، در پی دستیابی به اصول و کارکردهای علم از دیدگاه پیشوای متقیان حضرت علی (علیه السلام) هستیم؛ به همین منظور، پس از بیان کارکردهای مختلف علم از منظر حضرت علی (علیه السلام) و طبقه‌بندی آنها، برخی از اصول پیشنهادی مستخرج از کلام ایشان در آموزش علوم در ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد تا از آن در برنامه‌ریزی‌هایی که درباره تحصیلات رسمی و غیررسمی به‌ویژه تحصیلات عالی انجام می‌گیرد، بهره‌برداری شود.

۱. کارکردهای علم از دیدگاه حضرت علی (علیه السلام)

به طور کلی، کارکرد به معنای اثر و کاربردی که هر جزئی در یک مجموعه داراست گفته می‌شود (علاقه‌بند، ۱۳۸۰، ۲۶). با توجه به سخنان گهربار حضرت و از آنجایی که حضرت تمامی جوانب را در موارد و مواضع مختلف در نظر گرفته‌اند، مهم‌ترین کارکردهای علم عبارتند از:

۱. کارکرد شخصیتی و روانی علم؛

۲. کارکردهای اخلاقی علم؛

۳. کارکردهای معنوی علم؛

۴. کارکردهای اجتماعی علم.

که در زیر به توضیح هرکدام از آنها می‌پردازیم.

۱.۱. کارکردهای شخصیتی و روانی

از شخصیت، تعاریف متعددی ارائه شده که در یکی از تعاریف، این‌گونه آمده است: «شخصیت، الگویی از رفتار اجتماعی و روابط اجتماعی متقابل است؛ بنابراین شخصیت یک فرد، مجموعه رفتارهایی است که او نوعاً نسبت به دیگران واکنش نشان می‌دهد و یا با آنها تعامل می‌کند» (فرگوسن به نقل از کریمی، ۱۳۸۲، ۶). با توجه به اثرات شگرفی که کسب علم و دانش در روح و روان آدمی بر جای می‌نهد و آرامشی که درون فرد به وجود می‌آورد، حضرت این اثرات را مورد عنایت خود قرار داده و سخنانی گهربار درباره این ویژگی علم، بیان فرموده‌اند: «واعلموا ان عبادالله المستحفظین علمه، یصونون مصونه، ویفجرون عیونه. یتواصلون بالولایه و یتلاقون بالمحبه، ویتساقون بکاس رویه و یصدرون ریه، لاشتوبهم الریه، ولاتسرع فہم الغیبه، علی ذلک عقد خلیہم و اخلاہم فعلیہ یتاحبون وہ یتواصلون، فکانوا کتفاضل البذر ینتق، فیؤخذ منہ ویلپی، قد مہرہ التخلیص و ہذیہ التمحیص». (بدانید بندگانی که نگاهدار علم خداوند هستند و آن را حفظ می‌کنند و چشمه‌های علم الهی را جوشان می‌سازند، با دوستی خدا با یکدیگر پیوند داشته و یکدیگر را دیدار می‌کنند. جام محبت او را به یکدیگر می‌نوشانند و از آبشخور علم او سیراب می‌شوند. شک و تردید در آنها راه نمی‌یابد و از یکدیگر بدگویی نمی‌کنند؛ سرشت و اخلاقشان با این ویژگی‌ها شکل گرفته و بر این اساس، تمام دوستی‌ها و پیوندهایشان استوار است؛ آنان چنان بذریه‌های پاکیزه‌ای هستند که در میان مردم گزینش شده، آنها را برای کاشتن، انتخاب و دیگران را رها می‌کنند. با آزمایش‌های مکرر امتیاز یافتند و با پاک کردن‌های پی‌درپی خالص شدند (خطبه / ۲۱۴)؛ در این خطبه حضرت علی علیه السلام ویژگی‌های شخصیتی که برای دانشمندان در نتیجه کسب علم، درونی شده و مشخصه یک فرد باشخصیت است را بیان کرده‌اند که به شرح ذیل است:

حافظ علم الهی: دانشمند در نتیجه کسب علم و معرفت صحیح و اصولی و در سایه این معرفت، علم را که بالاترین و برترین هدیه خداوند به بشر است را اشاعه و گسترش داده و موجبات حفظ آن را برای نسل‌های بعدی بشر فراهم می‌کند؛ در نتیجه دانشمند تربیت یافته در سایه مکتب و معرفت الهی، خلیفه خداوند بر روی زمین شده و به نوعی ادامه دهنده راه انبیاء و پیامبران خواهد بود و چشمه جوشان علم و معرفت الهی را در مسیر درست و نیکو ادامه خواهد داد. در این باره، امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «دانش نزد اهل آن نگهداری شده و شما مأمور طلب و فراگیری از آنها هستید» (حر عاملی به نقل از واسعی، ۱۳۸۷، ۲۷).

داشتن ارتباط مناسب و برازنده با دیگران: دانشمند به واسطه برخورداری از علم و دانش و در اثر رقت قلب و اخلاق نیکویی که در اثر ازدیاد علم کسب نموده، به برخورد انسانی و ارتباط گسترده با هم‌نوعان خود پرداخته و بدون هیچ‌گونه ادعا و تکبر با دیگران هم‌نشین شده که در اثر این هم‌نشینی، اشاعه دهنده علم الهی می‌شود و به واسطه مراوده کلامی، نادانی دیگران را برطرف نموده و نادانسته‌های خود را به دانایی مبدل خواهد نمود؛ علما به واسطه دارابودن ویژگی‌های مذکور می‌توانند بر قلوب مردم راه پیدا کرده و نوعی فرمانروایی معنوی بر آنها داشته باشند. با استناد به این سخن گهربار امیر مؤمنان (علیه السلام) که می‌فرماید: «العلماء حکام علی الناس» (علما، فرمانروایی بر مردم‌اند) (محمدری شهری، ۱۳۸۴، ۴۵۳۳، ۴۰۲)، می‌توان این انتظار را داشت که این فرمانروایی بر دل و روح مردم است که به واسطه سجایای اخلاقی و نیکوی دانشمند، ایجاد می‌شود.

علم قلب صاحبش را نورانی می‌کند: یکی از اثرات علم، تأثیراتی است که درون وجود فرد می‌گذارد که همانا رقت قلب و خوش‌قلبی است؛ به گونه‌ای که

فرد دانشمند و فرهیخته در سایه علمی که می‌آموزد و معرفتی که کسب می‌نماید به ضمیری روشن و آگاه دست پیدا می‌نماید و از هرگونه قساوت و عداوت دوری می‌کند؛ البته به شرطی که علمی که در نزد خود دارد را در راه درست و خدمت به بشریت به کار گیرد. حضرت علی علیه السلام در زمینه روشنی‌بخش دل و روح علم می‌فرماید: «ان العلم حياة القلوب و نور الابصار من الغمی و قوة البدن من الضعف» (همانا دانش، مایه حیات دل‌هاست و روشن‌کننده دیدگان کور و نیروبخش بدنی ناتوان است) (همان، ۴۴۶۳، ۳۹۶).

صاحب علم، خاشع و متواضع است: عالم در نتیجه توانایی‌های علمی که داراست از نوعی خشوع و خضوع در برابر خداوند و دیگر افراد انسانی برخوردار است؛ زیرا ویژگی‌های مذکور را پلی برای رسیدن به دانایی و کسب فیض می‌پندارد و از هرگونه گردن‌فرازی و غرور دوری می‌نماید؛ زیرا لازمه رسیدن به پله‌های ترقی در زمینه علم و خدمت به بشریت، تواضع و فروتنی است. حضرت در خطبه ۱۴۷ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «و انه لا ینبغی لمن عرف عظمه الله ان یتعظم، فان رفعه الله ما عظمته ان یتواضعوا له، و سلامه الله یتواضعون ما قدرته ان یتواضعوا له» (آن‌کس که از روی علم، عظمت خدا را می‌شناسد، سزاوار نیست خود را بزرگ جلوه دهد، پس بلندی ارزش کسانی که بزرگی پروردگار را می‌دانند، در این است که برابر او فروتنی می‌کنند و سلامت آنان که می‌دانند قدرت خدا چه اندازه است، در این است که برابر فرمانش تسلیم باشند. خداوند در مورد این صفت عالم و دانشمند در قرآن فرموده‌اند: «ایما یحیی الله من عباده العلماء» (فاطر / ۲۸). خشوع و خضوع عالم به هم‌نشینان و شاگردان وی سُرایت نموده و در جامعه رواج پیدا کرده و موجبات تعالی و سعادت اخلاقی در جامعه فراهم می‌شود. به هر نسبت، دامنه معلومات فرد بیشتر باشد، متواضع‌تر و افتاده‌تر است به‌ویژه علم به‌گونه‌ای است که هرچه انسان در آن جلوتر رود به دنیای عظیم نادانستنی‌ها و جهل و نادانی خود بیشتر واقف می‌شود (مردانی نوکنده، ۱۳۹۱).

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش‌نامه تربیت تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

دانشمند دارای اخلاق نیکوست: اخلاق نیکو، یکی دیگر از اثرات شگرف علم است؛ زیرا با باز شدن درهای دانش و حکمت، آستانه تحمل فرد تغییر پیدا می‌کند و فرد در اثر مراوده با دیگران به مهارت‌های ارتباطی و توانایی برخورد مناسب با دیگران دست پیدا می‌کند؛ در نهایت، موارد مذکور، یکی از فواید داشتن علم است که خودبه‌خود موجب پرورش خصلت‌های نیکویی، از قبیل خوی خوش در فرد می‌شود. حضرت علی (علیه السلام) در این زمینه فرمودند: «دانشوران حقیقی از نظر اخلاق، پاک‌ترین مردم هستند و کمتر از همه طمع می‌ورزند» (آمدی، ۱۳۷۱، ۲۱۳۰، ۱۲۰). این خصلت نیکو موجب جذب افراد به‌سوی دانشمند شده و وی در کانون توجه قرار می‌گیرد و الگو و اسوه‌ای برای جامعه شده و انگیزه‌ای جهت کسب فیض در محضر وی می‌شود که اشاعه اخلاق نیکو در جامعه از کارکردهای پنهان این خصلت است.

۲.۱. کارکردهای اخلاقی علم

اخلاق چنان‌که عالمان علم لغت و واژه‌شناسی در زبان عرب بیان کرده‌اند، عبارت است از: جمع «خُلُق» یا «خُلُق»، در لغت به معنای سنجیه، طبیعت و سرشت به‌کار رفته است و آن را با «خَلَق» هم‌ریشه دانسته‌اند؛ درواقع، همان‌گونه که خَلَق اشاره به ساختار فیزیکی و صفات ظاهری انسان دارد و نمایانگر صفات جسمانی او از زیبایی و زشتی است، خُلُق نیز بیانگر صورت باطنی انسان است و نشان‌دهنده زیبایی و زشتی درونی اوست؛ بنابراین خَلَق و خُلُق بیانگر ویژگی‌های دو وجه مادی و معنوی انسان هستند (هاشمی، ۱۳۸۹، ۲۹). ابوعلی مسکویه در کتاب کیمیای سعادت می‌نویسد: «خوی و خُلُق حالتی برای نفس است که آن را به کارها بی‌اندیشه و فکر دعوت می‌کند» و سپس حال نفسانی را دو قسم می‌داند: حالی که طبیعی و ناشی از مزاج است و حالی که بر اثر تمرین

و اکتساب به دست می‌آید و ممکن است این حال از طریق اندیشه و فکر برای انسان حاصل شود (به نقل از عالمی، ۴۷، ۱۳۸۱).

اهمیت اخلاق در زمان حاضر، بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود؛ زیرا با وجود پیشرفت‌های علمی فراوان، نتیجه بسیاری از پیشرفت‌های علمی و فناوریانه به دلیل برخوردار نبودن تولیدکنندگان یا استفاده‌کنندگان از اخلاق و بی‌توجهی به ارزش‌های اخلاقی، باعث به وجود آمدن مصائب و مشکلات فراوانی بر سر راه زندگی بشریت شده است. کارکردهای اخلاقی علم را بر مبنای سخنان حضرت علی (ع) به شرح زیر می‌توان بیان کرد:

پرسیدن برای فهمیدن و دانستن

در کسب علم و دانش، ادب و اخلاق حکم می‌نماید که متعلم نسبت به معلم، کمال ادب و ارادت را داشته باشد و در پرسیدن، هدف یادگیری و علم‌آموزی را در سر پیروراند. شخصی که از پرسیدن‌های خود، یک هدف را در سر می‌پیروراند و آن هم یادگیری است، از دانش و علم دیگران بهره‌های فراوان خواهد برد و می‌تواند درهای جدیدی از علم و دانش را به روی خود باز نماید و موجب سودرسانی به خود و دیگران شود و او نیز مانند یک فرد داناست که در علم دیگران سهیم است. اگر هر شخصی از پرسیدن‌های خود، اهداف دیگری را در سر پیروراند، مانند اینکه بخواهد اظهار فضل نماید یا اینکه نواقص اطلاعات دیگران را به رخشان بکشد و با پرسیدن‌های خود، موجبات تحقیر دیگران را در جمع فراهم نماید، این هدف در درازمدت، خواری و حقارت سؤال‌کننده را در نزد صاحبان علم و خرد در پی خواهد داشت و موجب طرد شدن آن فرد از جمع می‌شود که مضرات شخصی و عمومی فراوانی را در پی خواهد داشت؛ به گونه‌ای که شاید فرد را دچار انحرافات اخلاقی فراوانی نماید که به خود و دیگران

لطمت جبران ناپذیری وارد خواهد نمود. حضرت در حکمت ۳۲۰ می‌فرماید: «سل تفهها، فان الجاهل المتعلم شبيه بالعالم المتعسف شبيه بالجاهل المتعنت» (برای فهمیدن، بپرس، نه برای آزار دادن؛ چون نادان آموزش‌گیرنده، همانند داناست و دانای بی‌انصاف، مانند نادان بهانه‌جوست).

راه ندادن شرم و حیا در آموختن نادانسته‌ها

در آموختن علم و دانش سودمند، نباید شرم و حیا به خود راه داد؛ زیرا ندانستن، عیب نیست و فرد در کسب حکمت نباید غرور، ترس و شرم به خود راه دهد؛ زیرا هر یک از خصلت‌های مذکور، موجب دور افتادن انسان از منبع کسب فیض علم و دانش می‌شود و همچنین موجب شد که فرد در چاه نادانی باقی بماند. حضرت در حکمت ۸۲ می‌فرماید: «ولایستحس احد اذا لم یعلم الیء ان یعلمه» (کسی در آموختن آنچه نمی‌داند، شرم نکند).

تعهد اخلاقی دانشمندان در امر تعلیم و آموزش علم

دانشمندان و علما نیز از نظر اخلاقی در قبال جامعه و عامه مردم، وظایفی برعهده دارند که مهم‌ترین آنها، نشر و آموزش علم است که این تعهد اخلاقی به طور ذاتی در علم نهفته است و موجبات سعادت و تعالی افراد جامعه را در پی خواهد داشت و جامعه و افراد تعلیم دیده آن را به سرمنزل مقصود که همان سعادت حقیقی و اخروی است، رهنمون خواهد نمود. حضرت در حکمت ۴۷۸ به این امر اشاره نموده و فرموده‌اند: «ما اخذ الله علی اهل الجهل ان یتعلموا حی اخذ علی اهل العلم ان یعلموا» (خداوند از مردم نادان عهد نگرفت که بیاموزند تا آنکه از دانایان عهد گرفت که آموزش دهند).

ضرورت تأدیب نفس عالم

عالمان و دانشمندان به‌عنوان رهبران جامعه وظیفه دارند که پیش از تعلیم و تأدیب دیگران، ابتدا خود را تأدیب نمایند و این تعهد اخلاقی را در خود ایجاد نمایند که با عمل و کردارشان بیش و پیش از گفتار آموزش دهند و اخلاقاً خود پایبند و متعهد به دانسته‌هایشان باشند. حضرت امیر علیه السلام در همین زمینه در حکمت ۷۳ می‌فرمایند: «من نصب نفسه للناس اماما فليبدأ بتعلم نفسه قبل تعلم غيره، وليكن ياديه بسيرة قبل ياديب بلسانه، ومعلم نفسه و مودها احق بالاجلال من معلم الناس و مودهم» (کسی که خود را رهبر مردم قرار داد، باید پیش از آنکه به تعلیم دیگران بپردازد، خود را بسازد و پیش از آنکه به گفتار تربیت کند با کردار تعلیم دهد، زیرا آن‌کس که خود را تعلیم دهد و ادب کند سزاوارتر به تعظیم است از آن‌کسی که دیگری را تعلیم دهد و ادب بیاموزد).

فصلنامه
علمی-تخصصی
پژوهش‌نامه
تربیت تبلیغی
سال دوم
شماره سوم و چهارم
بهار و تابستان ۱۳۹۳

۳.۱. کارکردهای معنوی علم

این کارکرد، مربوط به ارزش درونی علم است، به طوری که در هر مکان و زمانی این خصلت با علم همراه است و ارزش ذاتی علم دانسته می‌شود؛ این کارکرد موجب می‌شود افراد به سبب خود علم در پی کسب آن بروند.

حیات جاودانه دانشمندان و عالمان

حضرت در حکمت ۱۴۷ می‌فرمایند: «والعلماء باقون ما بقی الدهر: اعیان هم مفقوده و امثالهم فی الوجود». (دانشمندان تا دنیا برقرار است، زنده‌اند؛ گرچه بدن‌هایشان در زمین پنهان، اما یاد آنها در دل‌ها همیشه زنده است): این ویژگی یکی از چندین خصلت ذاتی علم است؛ زیرا اهمیت علم و عالم به قدری فراوان است که جایگاه و منزلت دانشمندان حتی سال‌ها و شاید قرن‌ها پس از پایان یافتن زندگی مادی‌شان محفوظ است و آیندگان با اینکه حیات وی را تجربه

کرده‌اند، اهمیت و احترام خاصی برایشان قائل هستند؛ گویی که در محضر دانشمند حضور دارند و شخص عالم در قید حیات است. حضرت در این زمینه فرموده‌اند: «العالم حی و ان کان میتا...» (عالم زنده است، گرچه مرده باشد) (محمدری شهری، پیشین، ش ۳۹۶). این خصلت شگفت‌انگیز علم در برخی مواقع، احترام و تحسین دانشمند را در نزد آیندگان، بیشتر از دوره حیاتش برانگیخته است؛ به دلیل اینکه ارزش و اهمیت خدمتی که وی در زمان حیاتش انجام داده است، شاید سال‌ها بعد از مرگش آشکار شود؛ در نتیجه این ویژگی موجب جاودانگی دانشمندان در اذهان خاص و عام می‌شود.

سیری ناپذیری جوینده علم

طالب علم از این ویژگی بهره‌مند می‌شود که هرچه علم و دانشش افزایش یابد به این نتیجه می‌رسد که مطالب و موارد فراوانی هستند که نمی‌داند و جای پیش رفتن و یادگیری بیشتر وجود دارد که این امر موجب تلاش بیشتر برای یادگیری افزون‌تر می‌گردد. حضرت در حکمت ۴۵۷ می‌فرمایند: «مېهومان لا یشبعان» (طالب علم و طالب دنیا، دو گرسنه‌اند که هرگز سیر نمی‌شوند؛ جوینده علم و جوینده مال). مورد مذکور در مورد جویندگان علم، بیانگر حرص و طمع پسندیده است که موجب کسب علم و دانش بدون هیچ‌گونه محدودیتی در نزد خواهان علم می‌شود. در تثبیت این ادعا می‌توان به این فرمایش حضرت استناد نمود که: «اعلم الناس المسیهر بالعالم» (داناترین مردم کسی است که آزمند دانش باشد) (محمدری شهری، همان، ۴۵۸۶، ۴۰۲).

ظرفیت نامحدود علم و دانش

در حکمت ۲۰۵ حضرت می‌فرمایند: «کل وعاء یضیق بما جعل فیہ الا وعاء العلم، فانه یتسع» به (هر ظرفی با ریختن چیزی در آن پر می‌شود، جز ظرف دانش که هرچه در آن جای می‌دهی وسعتش بیشتر می‌شود). این ویژگی بیانگر این است که میدان علم و دانش به‌گونه‌ای وسیع است و بشر در زمینه فراگیری علم و دانش به قدری توانمند است که هیچ انتهایی برای آن نمی‌توان تصور نمود.

لازم به ذکر است، خصلت فوق‌تلویحاً بدین معناست که فرد در فراگیری علم و دانش، هر چه بیشتر اهتمام ورزد به این نتیجه خواهد رسید که به ظرفیت و توان بیشتری در زمینه کسب علم دست یافته است و بالطبع در پی فراگیری و برداشت فزون‌تری از پهنای بی‌وسعت میدان علم پیش می‌رود. در ادامه می‌توان این سخن حضرت را در تکمیل موارد مذکور بیان کرد که فرمودند: «کل شیء ینقص علی الانفاق الا العلم» (هر چیزی با خرج کردن کم می‌شود مگر علم) (محمدری شهری، همان، ش ۳۹۹، ۴۵۰). با این اوصاف، این امر به ذهن متبادر می‌شود که هر چه از علم و دانش بهره‌بری و استفاده کنی بر دانشت افزوده می‌شود و توانمندی‌های علمی فرد در اثر مباشرت و مجالست با عالمان بیشتر می‌شود.

برتری علم بر مال و ثروت

علم به واسطه ویژگی‌های شگرفی که در خود داشته بر مال و ثروت برتری دارد که حضرت این برتری را نیز مدنظر قرار داده و در اثبات این برتری، امام علی (علیه السلام) در باب علم و ارزش آن در حکمت ۱۴۷ نهج‌البلاغه فرمودند: «ما کیل العلم خیر المال، العلم یحرسک و انت تحرس المال و المال تنقصه انفقہ، والعلم مرکب علی الانفاق و صنیع المال رول رواله» (ای کمیل! دانش، بهتر از مال است؛ زیرا علم، نگهبان تو است و مال را تو باید نگهبان باشی؛ مال با بخشش کاستی می‌پذیرد؛ اما علم با

بخشش فزونی می‌گیرد و مقام و شخصیتی که با مال به دست آمده با نابودی مال نابود می‌شود). در تکمیل و اثبات این ادعا و دلایل برتری علم بر ثروت حضرت دلایل ذیل را فرموده‌اند: ۱. «انه ميراث النبیا والمال ميراث الفراعنه» (علم میراث پیامبران است و ثروت مال میراث فراعنه است)؛ ۲. «العلم لا ینقص بالمال ینقص بها» (علم با بخشش و نفاق کم نمی‌شود و حال آنکه ثروت با خرج کردن کم می‌شود)؛ ۳. « یتاج المال الی الحافظ و العلم یمحفظ صاحبه» (ثروت احتیاج به نگهبان دارد و حال آنکه علم نگهبان صاحب علم است)؛ ۴. « العلم یدخل فی الکفن و یبقی المال» (علم داخل کفن می‌شود و مال خارج از آن می‌ماند)؛ ۵. «المال یمحصل للمومن و الکافر و العلم لا یمحصل للمومن خاصه» (ثروت هم به دست مؤمن می‌رسد و هم به دست کافر و حال آنکه علم فقط در دسترس مؤمن است)؛ ۶. « جمیع الناس یمحتاجون صاحب العلم فی امر دینهم و لا یمحتاجون الی صاحب المال» (تمام مردم در امر دینشان نیازمند عالم و دانشمند ربانی‌اند در حالی که به ثروتمندان خسیس نیازی ندارند)؛ ۷. « العلیقوی الرجل علی المرو علی الصراط و المال یمنعه» (علم انسان را برای عبور از صراط و رسیدن به بهشت و فردوس برین قوت و نیرو می‌بخشد در حالی که ثروت مانع از عبورش می‌گردد)؛ (مجلسی، ۱۳۶۱، ۱۸۵).

۴. ۱. کارکردهای اجتماعی علم

کارکرد اجتماعی علم، مربوط به اثرات مثبتی است که کسب علم در سطح جامعه برای فرد دارد؛ در جوامع مختلف اجتماعی با هر پیشینه فرهنگی و منش اجتماعی بدون شک برای علم و دانش ارزش و اهمیت خاصی قائل‌اند و دانشمندان و فرهیختگان از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند و در هر جمعی که قرار می‌گیرند با اقبال عمومی روبه‌رو می‌شوند و به‌واسطه توانمندی‌های علمی که دارند با احترام از آنها یاد می‌شود. حضرت علی (ع) با توجه به اثراتی که علم در

سطح جامعه دارد و توجهی که به اندیشمندان در محافل مختلف اجتماعی می‌شود، سخنان اندکی را بیان داشته‌اند که در اینجا تحت عنوان کارکردهای اجتماعی علم از آنها یاد شده که به شرح ذیل است:

در خطبه ۲۱۴ نهج‌البلاغه برخی از ویژگی‌های دانشمندان آمده، که به این شرح است: «واعلموا ان عبادالله المستحفظین علمه، یصونون مصونه، ویفجرون عیونه. یتواصلین بالولایه و یتلاقون بالمحبه، ویتساقون بکاس رویه و یصدرون ریه، لاتشوبهم الریه، ولاتسرع فہم الغیہ، علی ذلک عقد خلیہم و اخلاہم فعلیہ یتاحیون وبہ یتواصلون، فکانوا کتفاضل البذر ینتق، فیوخذ منہ ویلپی، قدمیرہ التخلیص و ہذہ التمحیص» (بدانید، بندگانی که نگهدار علم خداوندند و آن را حفظ می‌کنند و چشمه‌های الهی را جوشان می‌سازند، با دوستی خدا با یکدیگر پیوند داشته و یکدیگر را دیدار می‌کنند، جام محبت او را به همدیگر می‌نوشانند و از آب‌شخور علم او سیراب می‌شوند. شک و تردید در آنها راه نمی‌یابد و از یکدیگر بدگویی نمی‌کنند. سرشت و اخلاقشان با این ویژگی‌ها شکل گرفته و بر این اساس تمام دوستی‌ها و پیوندهایشان استوار است؛ آنان مانند بذره‌های پاکیزه‌ای هستند که در میان مردم، گزینش شده‌اند، آنها را برای کاشتن انتخاب و دیگران را رها می‌کنند؛ با آزمایش‌های مکرر امتیاز یافتند و با پاک کردن‌های پی‌درپی خالص شدند).

به عقیده نگارنده، از خطبه فوق ویژگی‌های زیر را می‌توان برداشت نمود:

صاحب علم، دوستان بسیار دارد

از فواید علم، به دست آوردن دوستان فراوان است؛ به گونه‌ای که دارا بودن علم و دانش، یک ویژگی و اهمیت خاص به دانشمند می‌دهد و به واسطه برخورداری بودن از توانمندی‌های ذهنی و علمی، افراد فراوانی را به‌سوی وی سوق می‌دهد و طالبان علم را به گرد شمع وجودش، جهت کسب فیض جمع می‌نماید که این خود، یافتن دوستان حکیم و ارزشمند را در پی خواهد داشت.